

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Kdo jsou nositelé postmaterialistických
hodnot?**

**Sociodemografické charakteristiky postmaterialistů
v České republice a v Německu**

Vedoucí práce: Tereza Stöckelová, Ph.D.

Bc. Barbora Hanžlová

Praha 2011

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním uveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne

Barbora Hanžlová

Děkuji vedoucí své práce, Tereze Stöckelové, Ph.D., za ochotu a flexibilitu, s níž se mi vždy věnovala. Dále děkuji Liboru Prudkému, Ph.D., za cenné rady ohledně nasměrování této práce a Mrg. Janu Urbanovi za konzultaci metodologického postupu.

Ráda bych poděkovala i univerzitě v Basileji za poskytnutí semestrálního stipendia. Díky tomu jsem měla možnost využívat bohatou basilejskou knihovnu a navštěvovat potřebné kurzy statistiky.

OBSAH

ABSTRAKT.....	6
ABSTRACT.....	7
I. ÚVOD.....	8
II. TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1. Teorie hodnotové změny Ronalda Ingleharta.....	11
1.1. Vznik teorie	11
1.2. Změna indikátoru.....	14
1.3. Další souvislosti.....	15
1.4. Další rozpracování teorie Ronaldem Inglehartem	17
1.5. Životní cykly	18
1.6. Prognózy přírůstku postmaterialistických hodnot do budoucna	19
1.7. Hodnotová změna v ostatních zemích Evropy a světa.....	20
1.8. Postmaterialismus a vzdělání	22
1.9. Postmaterialismus a regionální rozdíly	22
1.10. Rozšíření na jiné země	23
1.11. Poznámka k terminologii	24
2. Kritika a obhajoba teorie Ronalda Ingleharta	26
2.1. Vliv životních cyklů a krátkodobé fluktuace	26
2.2. Kolik dimenzí hodnot existuje?.....	30
2.3. Ekonomický růst.....	33
2.4. Vliv vzdělání	34
2.5. Obsah čtyřpoložkové baterie	36
2.6. Náhodnost volby	37
2.7. Řazení vs. hodnocení	38
2.8. Shrnutí.....	40
3. Vybraná témata jako východiska pro hypotézy	41
3.1. Česká republika	41
3.2. Německo	41
3.3. Pohlaví	42
3.4. Věk.....	43
3.5. Vzdělání.....	43
3.6. Velikost obce.....	44
3.7. Příjem	44
III. EMPIRICKÁ ČÁST.....	45

1. Výzkumné otázky a hypotézy.....	45
2. Data	46
3. Metoda.....	48
4. Výsledky	53
4.1. Zastoupení postmaterialistů	53
4.2. Významnost a síla vztahů.....	54
4.3. Modely A	56
4.4. Modely B a C	63
4.5. Souhrnné modely.....	64
4.6. Test poměru věrohodnosti	73
IV. ZÁVĚR.....	76
V. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	83
VI. SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	87
VII. SEZNAM PŘÍLOH.....	88

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá teorií hodnotové změny Ronalda Ingleharta. Tento americký sociolog formuloval v 70. letech 20. století teorii, podle které má generace, která zažila světovou válku, podstatně odlišné hodnoty od generace, která naopak zažila bezprecedentní poválečný ekonomický rozkvět. V důsledku toho mají mladší generace jiné priority, které Inglehart nazývá postmaterialistickými hodnotami.

Záměrem této práce je zjistit, jaké jsou sociodemografické charakteristiky postmaterialistů, zda se liší v čase a mezi zeměmi. K tomu byla využita sekundární data z Evropských studií hodnot a Mezinárodního programu sociálních šetření. Výsledky analýz podporují teorii jen z části. Čeští i němečtí postmaterialisté jsou častěji zastoupení v mladších generacích a jsou více vzdělaní. Existuje však rozdíl ve vlivu pohlaví a velikosti komunity, kde jedinec žije. V České republice je pravděpodobnost být postmaterialistou vyšší mezi muži a společně s východní částí Německa je vyšší ve velkých městech. Pro západní Německo jsou oba tyto vztahy nesignifikantní.

Souhrnný model pro spojená data a test poměru věrohodnosti v závěru ukázaly, že vztahy mezi Inglehartovým indikátorem a zkoumanými nezávislými proměnnými a zároveň i míra pravděpodobnosti jsou mezi zkoumanými zeměmi různé.

ABSTRACT

Who are the postmaterialists?

Sociodemographic characteristics of those who bear postmaterialistic values in the Czech Republic and Germany

This master thesis is devoted to the Value Change Theory formulated by Ronald Inglehart. This American sociologist came in the 1970's with a conclusion, that there is a substantial difference between the values of the generation that experienced war and the values of the post-war generation, which is experiencing an unprecedented economic growth. As a consequence these younger generations have different priorities called by Inglehart as postmaterialistic values in contrast to materialistic ones.

The aim of this paper is to find out what are the socio-demographic characteristics of postmaterialists, whether they differ in time and over countries by using secondary data from the European Values Study and from International Social Survey Programme. The results support the theory only partly. Czech and German postmaterialists are both rather younger and more educated. But there is a difference when examining the influence of gender and the size of community, where they live. In the Czech Republic the probability of being a postmaterialist is higher among men and together with eastern Germany it is higher in big cities. For western Germany relationships were in both cases not significant.

A model for combined data and Likelihood ratio test at the end displayed that even the relationship between the Inglehart's indicator and independent variables, even the degree of probability are among tested countries different.

I. ÚVOD

Tato diplomová práce se věnuje sociologické teorii hodnotové změny Ronalda Ingleharta formulované v 70. letech 20. století. Podle ní dochází k posunu hodnot od materialistických, kladoucích důraz na ekonomickou prosperitu a řád, směrem k postmaterialistickým, zdůrazňujícím zejména kvalitu života, a to díky tomu, že velká část společnosti zažívá dříve nevídanou fyzickou a ekonomickou jistotu své existence. Idea postmaterialistických hodnot navazuje na pyramidu potřeb Abrahama Maslowa, podle kterého člověk musí nejprve uspokojit nižší, základní, potřeby, aby se mohl posunout k těm vyšším. Postmaterialistické hodnoty, které právě představují období horních pater pyramidy, zahrnují širokou škálu hodnot, jako jsou například dobré lidské společenství, individuální seberealizace, participace na veřejném životě, ochrana životního prostředí, zájem o duchovní rozvoj, důraz na lidská práva a na pluralitu názorů ad.

Ronald Inglehart je jedním ze současných nejvýznamnějších světových sociologů. Výzkumu hodnotové změny se společně s ním věnují desítky až stovky vědců po celém světě, a to včetně České republiky. Hodnotové změně v českých zemích se v 90. letech věnovalo hned několik českých autorů. Tato diplomová práce na ně navazuje a podává evidenci o nositelích postmaterialistických hodnot v Čechách na přelomu století.

Cílem této práce je za pomoci sekundární analýzy dat z výzkumů Evropské studie hodnot (European Values Study) a Mezinárodního programu sociálních šetření (ISSP) zjistit, jaké jsou sociodemografické charakteristiky nositelů postmaterialistických hodnot v České republice, jestli se tyto charakteristiky mění v čase a jestli jsou specifické pro Čechy a Češky. Pro rozlišení postmaterialistů/postmaterialistek je použit původní Inglehartův čtyřpoložkový indikátor. Analyzovaná data pokrývají období od roku 1990 až do roku 2008 a specifičnost českých postmaterialistů a postmaterialistek je zkoumána pomocí srovnání s německými daty, a to pro původní západní a východní část německé země zvlášť.

V první části práce jsou prostřednictvím literární rešerše shrnuty základy a vývoj Inglehartovy teorie. V návaznosti na to jsou diskutovány jeho kritici i „obhájci“. Poslední kapitola teoretické části se snaží s pomocí zaměření na jednotlivá

relevantní témata logickým způsobem dospět k formulovaným hypotézám. Je zřejmé, že velká část použité literatury není příliš aktuálního data. Je to dáno především tím, že Inglehart zveřejnil svou teorii v 70. letech, a tak tomuto tématu byla věnovaná velká pozornost zejména v dalších dvou dekadách 20. století. To však neznamená, že v dnešní době by téma bylo „mrtvé“. Velkou pobídkou k věnování se této teorii je právě skutečnost, že jsou čerstvě k dispozici nová data sesbíraná v roce 2008, která čekají na zpracování.

V druhé, empirické části práce jsou nejprve uvedené výzkumné otázky a hypotézy. Následuje popis dat, která jsou pro analýzu použita, a popis metodologického postupu. Základem je binární logistická regrese a test poměru věrohodnosti. V závěru jsou shrnuté výsledky analýzy, které jsou diskutovány v širších souvislostech, zejména s přesahem do oblasti proenvironmentálního chování.

Na základě provedených analýz se do velké míry potvrdila platnost Inglehartovy teorie co do faktorů, které významně ovlivňují postmaterialismus. Nejvýznamnějšími prediktory jsou příslušnost k věkové kohortě a dosažené vzdělání. Teorie se však neukázala jako univerzálně platná pro všechny zkoumané země. Potvrdilo se, že postmaterialisté jsou lidé mladí a vzdělaní, částečně se potvrdilo, že častěji to jsou muži a lidé z velkých měst. Vztah mezi postmaterialismem a příjmem se nepotvrdil. Ukázalo se však, že existují rozdíly mezi tím, jaká je podoba těchto vztahů, i tím, jaká je míra pravděpodobnosti postmaterialismu mezi zkoumanými zeměmi.

Jako hlavní přínosy této práce je možné uvést analýzu široké řady dat včetně začlenění čerstvě zpřístupněných dat za rok 2008 a porovnání s východní a západní částí Německa, což je (alespoň podle dostupných informací a studií) kombinace ojedinělá.

Pro oblast sociální a kulturní ekologie je teorie postmaterialismu bezesporu velice významná. Postmaterialisté jsou nejen lidé naklonění ochraně životního prostředí, ale i zastánci dobrého lidského společenství a aktivní občanské společnosti, které jsou nezbytným základem pro koncept udržitelného rozvoje. Přesto nelze spojení mezi postmaterialistickými hodnotami a environmentálně šetrným chováním vidět jako neproblematické. I k uspokojení postmaterialistických hodnot jsou potřeba materiální statky a díky známému rebound efektu vede šetrné chování v jedné oblasti často ke zvýšené zátěži životního prostředí v oblasti jiné. Ač empiricky vztah

environmentálního chování a hodnot v této práci zkoumán nebyl, v závěru je za pomoci literatury diskutován, a toto vyústění tak může sloužit autorce nebo komukoli jinému jako vodítko pro další výzkumnou práci.

II. TEORETICKÁ ČÁST

1. Teorie hodnotové změny Ronalda Ingleharta

1.1. Vznik teorie

Ronald Inglehart¹ formuloval na počátku 70. let 20. století teorii mezigenerační hodnotové změny, která probíhá v rozvinutých státech západní Evropy a USA. Svě teze poprvé publikoval v knize *Tichá revoluce*², což je také název, který používá pro onu hodnotovou změnu samotnou.

Podle Inglehartovy teorie se hodnotové priority v těchto společnostech posouvají od materialistických, kladoucích význam na fyzické bezpečí a ekonomickou jistotu, k postmaterialistickým s důrazem na kvalitu života. Neznamená to samozřejmě, že by ekonomické a fyzické bezpečí přestaly být důležité, ale vzhledem k jejich dostatku je jim přisuzována nižší priorita (Inglehart, 1977; Inglehart, 1998).

Hodnotová změna je spojena s celou řadou socioekonomických změn ve společnosti druhé poloviny 20. století jako vzestup vzdělanosti, rozvoj masové komunikace, změny ve struktuře zaměstnanosti ad. Jako dva nejvýznamnější faktory však Inglehart uvádí chybějící přímou zkušenost prožití druhé světové války a bezprecedentní ekonomický růst, který následoval v desetiletích po válce. Právě tomu odpovídají dvě teze, které z Inglehartovy teorie vyplývají:

1. hypotéza nedostatku – lidé mají tendenci přikládat váhu tomu, čeho mají nedostatek;
2. hypotéza socializace – lidé si ponechávají hodnotové orientace, které získali v průběhu svého formativního období (Inglehart, 1977; Inglehart, 1998).

Znamená to tedy, že generace, která nezažila strach a bídu v době války, ale vyrůstala v relativním ekonomickém dostatku, si v průběhu dětství vybudovala jinou hodnotovou orientaci, než měla generace předchozí. Zároveň si poválečná generace uchovává ve více méně nezměněné podobě toto hodnotové nastavení i v průběhu dospělosti, a proto bychom měli v hodnotových prioritách nalézt

---

¹ Prof. Ronald Inglehart, americký sociolog, *1934.

² Inglehart, R. 1977: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.

stabilní mezigenerační rozdíly.

Na základě dat z prvních průzkumů v letech 1971 a 1972 Inglehart také tyto změny nachází a stanovuje kategorie *materialisté* a *postmaterialisté* (vysvětlení viz dále). První výzkumy³ byly provedeny v šesti zemích (Francie, západní Německo, Velká Británie (pouze r. 1970), Belgie, Nizozemí, Itálie) a k měření hodnotových změn byl použit následující indikátor:

„Pokud byste museli zvolit mezi následujícími položkami, po kterých 2 nejvíce toužíte?

- a. Udržet pořádek ve státě,
- b. dát lidem větší moc při rozhodování o důležitých politických otázkách,
- c. bojovat proti zvyšování cen,
- d. chránit svobodu slova.“ (Inglehart, 1971: 994, vlastní překlad).

Odpověď a. má představovat prioritu udržení bezpečí uvnitř státu. Odpověď c. má představovat prioritu ekonomického dostatku. Zbývající dvě odpovědi jsou pak zástupci postmaterialistických hodnot. Na základě odpovědí na tuto otázku dělí Inglehart respondenty do šesti kategorií: od čistých materialistů (odpovědi a. a c.) přes čtyři smíšené kategorie po čisté postmaterialisty (odpovědi b. a d.). Analýza dat ukázala, že pravděpodobnost, že respondenti zvolí jako první, resp. druhou možnost odpověď a. nebo c., je dvakrát větší než pravděpodobnost, že zvolí kombinaci materialistických a postmaterialistických cílů. Dále se ukázalo, že generační rozdíly jsou pro všechny země velice podobné. Např. ve Francii bylo ve věkové kategorii nad 65 let 52% materialistů a jen 3% postmaterialistů, zato v kategorii 16–20 byl poměr 25% a 20% (Inglehart, 1977).

---

³ Výzkumy byly provedeny v rámci Evropského společenství.

**Tab. č. 1: Zastoupení hodnotových typů podle věkových kohort,
data za 1970 a 1971**

věk kohorty v roce 1971	Německo		Belgie		Itálie		Francie		Nizozemí		Velká Británie	
	M	PM	M	PM	M	PM	M	PM	M	PM	M	PM
16 - 25	22%	22%	20%	26%	28%	21%	25%	20%	26%	20%	29%	13%
26 - 35	36	14	29	16	37	13	38	13	25	14	28	10
36 - 45	47	9	29	16	39	9	40	12	38	11	31	8
46 - 55	47	7	30	11	46	6	43	10	34	12	35	6
56 - 65	58	4	36	9	48	6	50	5	39	7	41	6
65+	55	4	46	5	55	3	52	3	52	5	47	4

Pozn.: M = materialisté, PM = postmaterialisté

(Inglehart, 1977: 32)

Inglehart pro další potvrzení své teorie provádí ještě jemnější interpretaci výsledků. Podle jeho úvah odpovídá dějinnému vývoji Velké Británie menší mezigenerační rozdíl, než jaký vidíme např. u Německa. Obyvatelé Velké Británie měli již před válkou dobrou životní úroveň a přímo na území Velké Británie se neodehrávala světová válka, na druhou stranu ekonomický růst zde po válce nebyl tak výrazný jako u zmíněného Německa. Politicko-ekonomické změny nebyly natolik zásadní, a proto dle Ingleharta není natolik výrazná ani mezigenerační změna (Inglehart, 1977).

V letech 1973 a 1974 byly provedeny nové vlny šetření. Kromě předchozích států tentokrát i ve Švýcarsku, Dánsku, Nizozemí, Irsku a USA. První čtyři jmenované státy by měly patřit do skupiny se středně velkou hodnotovou změnou – neutralita ve válce/válkách, středně rychlý růst ekonomiky po válce (vyšší než ve Velké Británii, ale nižší než v Německu, Francii a Itálii). Ve Spojených státech by měly být změny ještě menší – životní podmínky v první polovině 20. století byly relativně dobré, země nebyla přímo zasažena druhou světovou válkou, ale zato v 70. letech válčila ve Vietnamu (Inglehart, 1977).

I na základě těchto dat se Inglehartova teorie potvrdila. Ve všech zemích je patrná stejná tendence: v nejmladší věkové skupině je největší podíl postmaterialistů, i když výše podílu se v jednotlivých zemích liší. Pokud spočítáme zastoupení materialistů/postmaterialistů ve všech věkových kohortách dohromady, ukazuje se, že nejvíce postmaterialistů je ve státech, které dosáhly vyšší ekonomické úrovně před již delší dobou (Inglehart, 1977).

1.2. Změna indikátoru

Výzkumy v roce 1973 obsahovaly kromě čtyř výše uvedených položek ještě dalších osm.

Otázka se změnila takto:

„V dnešní době se hodně mluví o tom, jaké cíle by tato země měla mít pro příštích 10 let. Na této kartě jsou uvedeny cíle, kterým by různí lidé dali nejvyšší prioritu. Kterou (jednu) považujete Vy za nejdůležitější?

- a. Zajistit vysokou míru ekonomického růstu,
- b. zajistit, aby tato země měla silné obranné složky,
- c. možnost většího zapojení do rozhodování v práci a místní komunitě,
- d. snaha zkrášlit naše město a venkov.

A která by byla z těchto nejdůležitější?

- a. Zajistit pořádek ve státě,
- b. možnost větší participace na důležitých rozhodnutích ve vládě,
- c. bojovat proti zvyšování cen,
- d. chránit svobodu slova.

A jaká by byla Vaše druhá volba?

Z následujícího seznamu, co z toho je pro Vás nejdůležitější?

- a. Zajistit stabilní ekonomiku,
- b. vývoj směrem k méně neosobní, více humánní společnosti,
- c. boj proti kriminalitě,
- d. vývoj směrem ke společnosti, kde myšlenky jsou důležitější než peníze.

Dále se znovu podívejte na všechny karty a řekněte, který ze všech cílů je pro Vás nejdůležitější, který druhý nejdůležitější a který nejméně důležitý.“ (Inglehart, 1977: 40–41, vlastní překlad)

V rozšířeném indikátoru míří první čtveřice položek do oblastí cílů, kterých by měl daný stát docílit v následujícím desetiletí. Poslední čtyři položky představují spíše instrumentální hodnoty, tedy postupy, kterými by se chtěných hodnot mělo dosáhnout (Prudký a kol., 2009).

Všech 12 položek dohromady má představovat Maslowovu hierarchii potřeb, na které Inglehart přiznaně staví. Maslowova pyramida je hierarchií potřeb, které jsou rozděleny do dvou hlavních skupin: potřeby primární a sekundární. Primární potřeby jsou ty fyziologické (základní tělesné potřeby jako např. přijímání potravy, vylučování ad.). Až teprve po uspokojení těchto potřeb je možné uspokojovat potřeby sekundární, mezi které patří potřeba bezpečí a jistoty, potřeba uznání

a úcty, potřeba lásky a sounáležitosti a potřeba seberealizace (Maslow, 1943). Inglehart navazuje svou teorií na první dva stupně pyramidy – tedy ekonomickou zajištěnost (nebýt v materiální nouzi) a cítit se v bezpečí – které patří mezi materialistické hodnoty a jsou podmínkami pro to, aby člověk mohl rozvinout hodnoty postmaterialistické. Postmaterialistické hodnoty odpovídají Maslowovým potřebám, které umístil na třetí až pátý stupeň pyramidy. Položky ve výše ocitovaném indikátoru je také možné seřadit podle „naléhavosti“, a vytvořit tak pomyslnou pyramidu.

Pomocí faktorové analýzy dochází Inglehart i s tímto rozšířeným indikátorem k velmi konzistentním výsledkům napříč zkoumanými státy. Šest materialistických položek se ocitlo společně na negativním konci kontinua a pět postmaterialistických položek na konci opačném. Pouze jedna položka („zkrášlit naše město a venkov“) byla uprostřed. Ta měla představovat estetickou potřebu, tedy šestou postmaterialistickou položku, ale respondenti ji zřejmě spojovali s dalšími procesy (urbanizace, čistota a bezpečnost měst, ekonomika...) a proto její výsledné zařazení nebylo jednoznačné (Inglehartova podrobná diskuse k důvodům odlišného výsledku u této položky viz Inglehart, 1977: 48; Inglehart, 1998: 183).

I přes počáteční dobré výsledky s pomocí dvanáctipoložkového indikátoru se vytvoření rozšířené baterie ukázalo z pohledu ostatních vědců a částečně i Ingleharta spíše slepou uličkou. V některých statích se sice Inglehart snaží dokázat, že rozšířený indikátor je více reliabilní (např. Inglehart, 1977), ale sám od jeho používání spíše upouští. Důvod vidí Prudký a kol. (2009) v tom, že propojení položek rozšířeného indikátoru s hlavními tezemi teorie nebylo tak jednoznačné jako u původního jednoduššího indikátoru.

1.3. Další souvislosti

Aby Inglehart ukázal, že jeho indikátor neměří pouze dlouhodobé cíle na makroúrovni, ale i hodnoty týkající se respondentů osobně, provedl další analýzu. Zkoumal korelaci odpovědí na otázku týkající se respondentova zaměstnání a jeho hodnotové orientace (Inglehart, 1990). Respondenti měli opět na výběr dvě „materialistické“ a dvě „postmaterialistické“ odpovědi. Indikátor byl formulován následovně:

„Zde vidíte několik věcí, které lidé většinou berou v úvahu v souvislosti se svým zaměstnáním. Kterou byste vy osobně dal na první místo? A kterou na druhé?“

- a. Dobrý příjem, aby si člověk nemusel dělat starosti s penězi,
- b. jistotu zaměstnání, aby se člověk nemusel bát výpovědi a nezaměstnanosti,
- c. pracovat s lidmi, které mám rád(a),
- d. dělat důležitou práci, která mi dává pocit naplnění.“

(Inglehart, 1977: 54; Inglehart 1990: 169, vlastní překlad)

Respondenti opět volili možnosti a. a b. nebo c. a d častěji než jejich kombinace. Dle předpokladů byla pravděpodobnost, že posmaterialista zvolí c. a d. 2x vyšší, než že zvolí první dvě možnosti. Lidé, kteří volili postmaterialistické položky ohledně svého zaměstnání, byli zařazeni mezi postmaterialisty i na základě standartního čtyřpoložkového indikátoru.

Z Inglehartových dalších analýz vyplývá, že postmaterialisté se více identifikují s evropskou, popř. celosvětovou, identitou. Podle Inglehartových úvah tak s přibýváním postmaterialistů bude ve společnosti větší podpora evropské integrace, členství v NATO, podpora OSN ad. (Inglehart, 1977).

Jedním z velkých témat, kterým se Inglehart v souvislosti s hodnotovou změnou věnuje, je vliv na politickou aktivitu a politické preference lidí. Postmaterialističtí lidé posouvají politická témata jiným směrem, nevidí již politické strany v klasickém pravo-levém členění a mají zájem na politice aktivněji participovat. Ač by Inglehart očekával, že postmaterialisté, tudíž lidé pocházející z ekonomicky zajištěných rodin, budou příznivci pravice, je tomu naopak. Vliv jejich hodnotové orientace, zdá se, převládá, a jsou proto více nakloněni reformním stranám. Postmaterialisté ze střední třídy volí více levici než manuálně pracující materialisté (Abramson; Inglehart, 1995).⁴

Na ekonomické jistoty a pořádek kladou větší důraz ženy a lidé pravidelně chodící do kostela, přičemž náboženský faktor hraje větší roli ve Spojených státech než v Evropě. Naopak největší genderové rozdíly v hodnotových orientacích nalezneme ve Francii, Belgii, Itálii a nejmenší v USA. V nejmladší věkové kohortě se však rozdíly začínají stírat (Inglehart, 1977).

Inglehart ale současně přiznává, že pohlaví je nestabilním predikátorem hodnotové orientace. Predikátory hodnotového typu podle míry svého vlivu jsou: věk, vzdělání, volební preference, pravidelná návštěva kostela, typ zaměstnání, národnost, pohlaví. Nejvýznamnější vliv má ovšem zkušenost dané generace z formativních let (Inglehart, 1977).

---

⁴ Téma postmaterialismu a volebních preferencí je co do množství statí a autorů natolik zastoupené, že by to vydalo na samostatnou práci. Proto se tomu v této práci nevěnujeme.

1.4. Další rozpracování teorie Ronaldem Inglehartem

Teorii hodnotové změny Inglehart postupně rozšiřuje o další změny a procesy dějící se ve společnosti. Hodnotovou změnu pojímá ve své další knize *Kulturní změna*⁵ již ne jako změnu hodnotových preferencí samotných, ale jako změnu, která probíhá v rámci širšího proudu změn v rozvinutých společnostech. Kultura coby adaptační strategie se mění na základě ekonomických, sociálních, politických a technologických podnětů (Inglehart, 1990) a zpětně zase ovlivňuje své prostředí. Interakce člověka se světem však není daná jen tím, co převzal od svých předchůdců, ale i vlastní zkušeností. Pomocí důrazu na zkušenost z formativního období propojuje Inglehart kulturní změnu s mezigenerační hodnotovou změnou (tamtéž).

Změna mimo jiné přináší menší důraz na tradiční politické, náboženské, morální a sociální normy. Kulturní změna ovlivňuje jak míru ekonomického růstu, tak jeho povahu. Mění se způsob zapojení lidí do politiky, jejich politické preference, rodinná struktura, míra porodnosti, návštěvnost kostela ad. (tamtéž).

V roce 2004 pak v knize *Lidské mínění a hodnoty*⁶ Inglehart tvrdí, že ekonomické, politické a kulturní změny se dějí v moderních společnostech pospolu a mají podobné charakteristiky. Proces nelze přesně předpovídat, ale jakmile se objeví některé znaky modernizačního procesu, pravděpodobně jej budou doprovázet i ostatní zmíněné procesy (Inglehart, 2004).

Ekonomický růst vede k modernizaci a postmodernizaci. Všechny industriální společnosti dospěly v uplynulých letech do bodu zlomu, kdy se začaly pohybovat po trajektorii postmodernizace. V postmodernitě se důraz z ekonomického růstu přesouvá na kvalitu života a právě s tím se pojí hodnotová změna, i když to není změna jediná (tamtéž). Ekonomický růst, větší důraz na hodnotu sebevyjadřování a demokratické instituce jsou velice úzce propojené procesy. Jsou jednou spojenou dimenzí lidského rozvoje. Ekonomický růst umožňuje změnu hodnotových priorit, díky němu kladou lidé s postmaterialistickými hodnotami zase větší důraz na demokracii (Inglehart, 2004).

Postmaterialistické hodnoty přináší změnu v centrálních tématech politiky a politických konfliktů. Souvisí také s nárůstem environmentálního hnutí,

---

⁵ Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton: Princeton University Press.

⁶ Inglehart, R. 2004. *Human beliefs and values: a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys*. Siglo XXI.

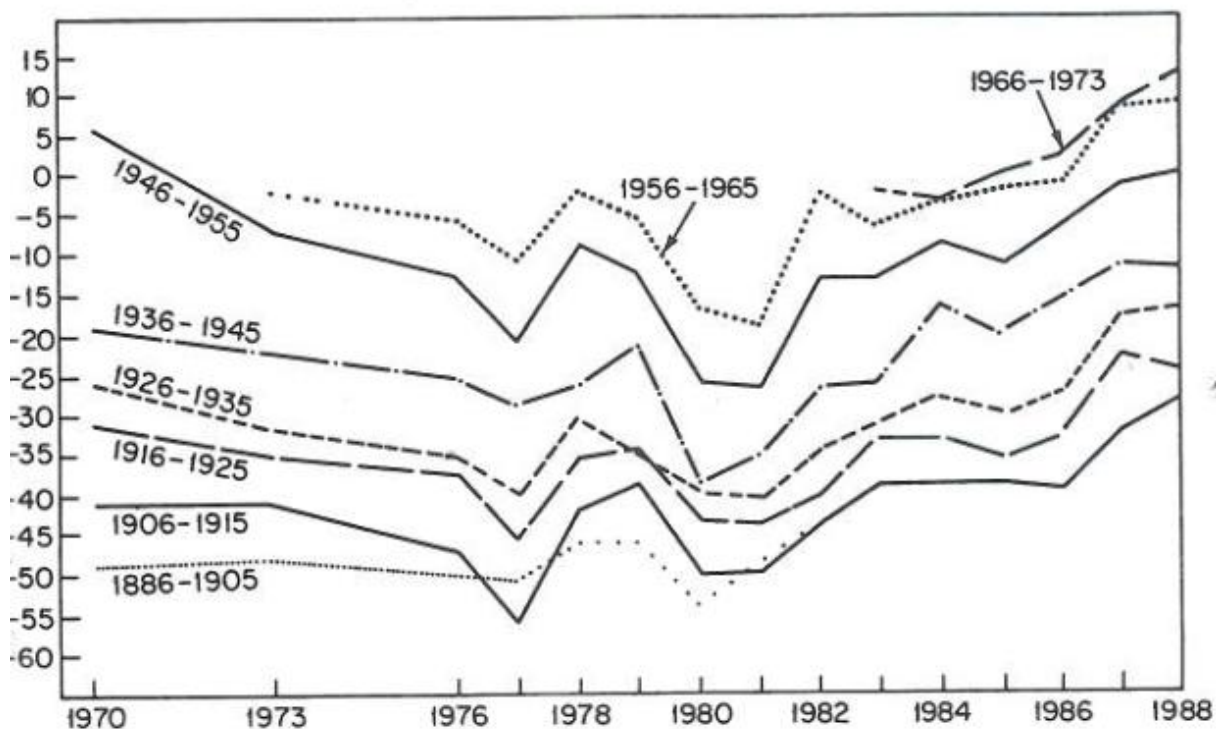
feministického hnutí, hnutí za lidská práva a hnutí za práva homosexuálů (Inglehart, 2008).

1.5. Životní cykly

Teorie mezigenerační změny je založena na principu obměn generací (věkových kohort). Ale samozřejmě je nutné uvážit i další možnosti, čím mohou být hodnotové rozdíly mezi kohortami způsobeny. Možnosti, které Inglehart zkoumá, jsou:

1. vliv kohort,
2. vliv stárnutí,
3. vliv cyklů,
4. kombinace všech těchto vlivů (Inglehart, 1990).

„Vliv kohort“ předpokládá, že postmaterialisté budou postupně stárnout, postmaterialistické hodnoty budou čím dál více zastoupené ve společnosti, a mezigenerační rozdíl se tak bude stírat. „Vliv stárnutí“ předpokládá, že ze své přirozenosti jsou mladí lidé více postmaterialističtí než staří. S postupem věku, kdy mají dlouhodobá zaměstnání a živí rodinu, přebírají materialistické hodnoty. „Vliv cyklů“ znamená krátkodobý vliv současných událostí na preference jednotlivce (Inglehart, 1990).

Graf č. 1: Krátkodobý vliv cyklů

Pozn.: na ose x je zaznamenán čas v rocích, na ose y je procentuální rozdíl postmaterialistů a materialistů (tedy PDI = percentage difference index). Rozmezí let u každé křivky znamená časové období, ve kterém se daní jedinci narodili.

(Inglehart, 1977: 85)

Z Inglehartových analýz vyplývá, že k rozšiřování postmaterialistických hodnot ve společnosti dochází především díky generační obměně (možnost 1) spolu s patrným vlivem krátkodobých cyklů (možnost 3). Tuto skutečnost výstižně zachycuje graf č. 1. Pokud by se posun k postmaterialismu děl pouze díky generační obměně, odpovídaly by fluktuace mírám porodnosti a úmrtnosti (a eventuelně chybě vzorku). Generační obměna je mocným hybatelem změn, neboť za dobu zkoumání hodnotového posunu se v Evropě vyměnily 2/5 populace (Abramson; Inglehart, 1995). Dlouhodobý trend nárůstu postmaterialistických hodnot je doplněn krátkodobými změnami, které jsou způsobeny především ekonomickou recesí a inflací (Inglehart, 1977; Abramson; Inglehart, 1995).

1.6. Prognózy přírůstku postmaterialistických hodnot do budoucna

Do budoucna se bude postmaterialismus nejvíce šířit v rámci bohatých a bezpečných států. Ve státech chudých a s nejistými podmínkami lidské existence

budou prioritou hodnoty týkající se základních potřeb přežití (Inglehart, 1998). V rámci jedné společnosti se budou postmaterialistické hodnoty nejvíce šířit v bohaté a vzdělané vrstvě lidí. Hodnoty budou i nadále ovlivňované krátkodobými fluktuacemi ve shodě s hypotézou nedostatku: blahobyt bude trend k postmaterialismu posilovat; ekonomické krize, lidové nepokoje a války jej budou oslabovat. Ale i přesto bude rozdíl mezi generacemi stabilní (tamtéž).

Za pomoci prognóz porodnosti a úmrtnosti se Inglehart snaží predikovat rychlost budoucí hodnotové změny. Za předpokladu, že podíl postmaterialistů bude přibývat stejně rychle jako v uplynulých devatenácti letech, se PDI⁷ zvýší do roku 2020 o 9 procentních bodů oproti roku 1992. Pokud nové generace budou ještě více postmaterialistické než generace narozená v letech 1966–77, pak bude nárůst PDI ještě vyšší (Abramson; Inglehart, 1995). Zároveň oba autoři přiznávají, že nejsou schopni předpovídat krátkodobé kolísání, které je závislé na budoucím ekonomickém vývoji. Předpovídají pouze dlouhodobý posun dějící se skrze generační obměnu (Abramson; Inglehart, 1995).

Pokud učiníme předpoklad, že následující (zatím nezkoumaná) generace bude o stejný počet procentních bodů, tj. o 7,4 více postmaterialistická než generace předcházející a stejný předpoklad učiníme pro tu další a další generaci, tak se pro rok 2020 dostaneme k PDI na úrovni +5 (Abramson; Inglehart, 1995). Lineární růst však může být ovlivněn jinými, demografickými trendy, např. menším počtem narozených dětí nebo delší střední délkou života populace, které mohou proces nárůstu postmaterialismu zpomalit.

1.7. Hodnotová změna v ostatních zemích Evropy a světa

Indikátor byl sice vynalezen pro zkoumání rozvinutých společností, ale ukazuje se, že k postmaterialismu se začíná přiklánět i mladá generace v postkomunistických zemích a ve třetím světě (Abramson; Inglehart, 1995). Materialisticko-postmaterialistická dimenze hodnot není fenoménem jen západní Evropy, ale fenoménem industriální společnosti s libovolným kulturním pozadím (Abramson; Inglehart, 1995; Inglehart, 1998). V některých zemích je polarizace hodnot (tj. „shluknutí“ do postmaterialistické a materialistické skupiny) méně výrazná, ale tento rozdíl se neprojevuje v rámci dělení na západní a nezápadní svět, ale projevuje se mezi postkomunistickými státy a těmi, které komunismus nezažily.

---

⁷ Percentage difference index. Počítá se jako podíl materialistů a postmaterialistů.

Právě v těch postkomunistických zemích se v „postmaterialistické skupině“ hodnot ocitla i položka *ekonomický růst*⁸. Inglehart tuto anomálii vysvětluje tím, že v socialistických zemích nebyl důraz na ekonomický růst v souladu s loajalitou ke stávajícímu režimu. K revolučním změnám a individuální autonomii mají blíže postmaterialisté (Abramson; Inglehart, 1995).

Největší mezigenerační rozdíl v hodnotových prioritách se objevuje v zemích, které zažily v posledních desetiletích rychlý ekonomický růst. Velký podíl postmaterialistů naopak nacházíme v zemích, které se na určitou úroveň blahobytu dostaly již před delší dobou (Inglehart, 1998). Změna se neděje automaticky a samozřejmě. Pro šíření postmaterialistických hodnot je zcela zásadní, aby velká část společnosti považovala přežití za naprosto samozřejmé. Šíření těchto hodnot navíc nemůžeme očekávat v poměru jedna ku jedné k ekonomickému růstu. Jde o subjektivní pocit bezpečí a blahobytu, ne objektivní (Inglehart, 1998).

Podobné výzkumy proběhly i v Japonsku (Abramson; Inglehart, 1995; Flanagan, 1982). Posun k postmaterialismu je také patrný, ale má jinou podobu, která je daná odlišnou kulturou. Důraz je kladen především na hodnoty individualizace a sebeprosazení. Dalším rozdílem v asijské kultuře jsou výrazně jiné výsledky pro muže a ženy. Nejmladší ženská kohorta není více postmaterialistická než kohorty starší. Naopak postmaterialistů mezi muži je 4x více než mezi ženami (Inglehart, 1971).

Dalo by se říci, že podíl postmaterialistů v mužské části japonské populace relativně (s přihlédnutím k historickým událostem) odpovídá podílu postmaterialistů v západní Evropě, ale ženská část populace za tím zaostává (Inglehart, 1971).

Zajímavostí je, že dokonce i položka „zkrášlit město a venkov“, použitá ve dvanáctipoložkové baterii, v Japonsku a Jižní Koreji funguje, tj. shlukla se společně s ostatními pěti postmaterialistickými položkami na jednom konci kontinua (Abramson; Inglehart, 1995). Těmito výsledky tak Inglehart podporuje svoje teze, že pro větší důraz na postmaterialistické hodnoty není určující jedno konkrétní kulturní prostředí, nýbrž bezválečný stav a blahobyt obyvatel.

---

⁸ V rámci dvanáctipoložkové baterie.

1.8. Postmaterialismus a vzdělání

Ukazuje se, že lidé s postmaterialistickou hodnotovou orientací jsou vzdělanější než materialisté (Inglehart, 1977; Inglehart, 1990; Abramson; Inglehart, 1995). Již ale nepanuje shoda ohledně toho, proč tomu tak je. Zatímco Abramson a Inglehart (1995) v souladu se svou teorií uvádějí, že vzdělanější lidé pocházejí z bohatších rodin, a proto jsou spíše postmaterialističtí, tak Duch a Taylor (1993) vidí spojení spíše v tom, že vysokoškolské prostředí prosazuje demokratické (a tudíž postmaterialistické) hodnoty. Inglehart podporuje své tvrzení dále argumentem, že mezi vysokoškoláky z meziválečných let bylo mnohem méně postmaterialistů než mezi vysokoškoláky z doby poválečné. Samo vzdělání tedy (minimálně tenkrát) postmaterialistické hodnoty nezajišťovalo. Oproti tomu v současné době je situace mírně odlišná tím, že v univerzitním prostředí jsou lidé postmaterialistickým hodnotám ve velké míře vystaveni, a proto je i sami částečně přebírají.

Své tvrzení dokumentuje Inglehart zjištěním, že vzdělání respondenta koreluje se socioekonomickým statutem rodičů v době jeho dospívání, přičemž současné životní podmínky respondenta s jeho hodnotovou orientací korelují méně (Abramson; Inglehart, 1995).

To ale neplatí pro české prostředí. Jak namítá Řeháková (2001) v Československu ve druhé polovině 20. století neplatilo spojení mezi ekonomickým zázemím rodiny a vzděláním potomků. Majetková situace rodin za socialismu byla relativně podobná, a proto vzdělání dětí spíše odráželo vzdělání rodičů. „Vzdělání bylo kulturní kapitálem, nikoli ekonomickým“ (Řeháková, 2001: 50). Toto vysvětlení ovšem nemění nic na tom, že i v českém prostředí je největší podíl postmaterialistů mezi vysokoškolsky vzdělanými (Řeháková, 2001).

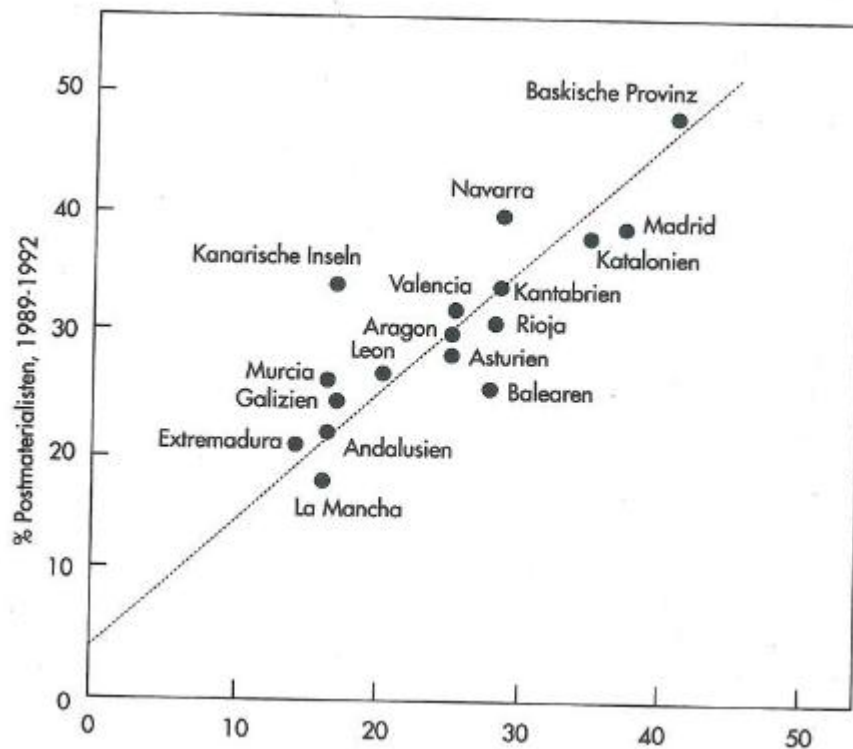
1.9. Postmaterialismus a regionální rozdíly

Analogii ke vztahu mezi výší HDP a podílem postmaterialistů v daném státě popsal Diez Nicolas (Diez Nicolas, 1994 IN: Inglehart, 1998⁹) na základě zjištění, že daný vztah platí i v rámci jednoho státu na úrovni regionálních rozdílů. Pomocí sběru dat s rozestupem jednoho měsíce v letech 1988–92 zkoumal Diez Nicolas rozdíly v podílu postmaterialistů v rámci španělské společnosti. Výsledkem byly silně odlišné podíly postmaterialistů mezi jednotlivými regiony, které byly na druhou stranu meziročně velmi stabilní. Nejbohatší regiony (Baskicko, Madrid a okolí) mají

---

⁹ Tento článek je bohužel k dispozici pouze ve španělštině a japonštině, proto nebyla jiná možnost, než odkázat na knihu Ingleharta, který článek cituje.

nejvyšší podíl postmaterialistů a nejchudší regiony (Andalusie, Extremadura a Kastílie – La Mancha) mají nejnižší podíly. Mezuregionální rozdíly ilustruje následující graf.

Graf č. 2: Postmaterialistické hodnoty podle ekonomické úrovně španělských regionů

Pozn.: osa x představuje průměrný příjem na osobu a rok 1962, osa y představuje podíl postmaterialistů v procentech.

(Inglehart, 1998: 217)

Na tomto grafu znázornil Diez Nicolas vztah mezi podílem postmaterialistů v letech 1989–92 a průměrným příjmem na osobu v daném regionu pro rok 1962. Tím potvrzuje Inglehartovu hypotézu o vlivu ekonomických podmínek ve formativním období na hodnotovou orientaci dospělého jedince. Podobná studie zachycující regionální rozdíly nebyla pro žádné další země ani Českou republiku nalezena.

1.10. Rozšíření na jiné země

Flanagan (Flanagan; Inglehart, 1987¹⁰) zkoumal hodnotovou změnu v Japonsku. Na základě svých analýz popisuje dva probíhající trendy:

¹⁰ Jedná se o dvě oddělené části, které jsou publikovány společně jako jeden článek.

1. uspokojení materiálními statky: k uspokojení materiálními statky došlo po zvýšení bohatství společnosti a snížení sociálních rozdílů. Zvýšil se počet lidí, kteří mají zabezpečené základní potřeby, a proto jim nové uspokojení přináší spíše nemateriální statky. Existují samozřejmě individuální rozdíly a také malé „zvraty“ v dobách recese dějící se na agregované úrovni. Nicméně v dlouhodobém měřítku je patrný čistý nárůst postmaterialismu;
2. posun na autoritativně-libertariánské dimenzi směrem k důrazu na hodnoty sebevyjádření a individualizaci: tento proces je také funkcí věku a vzdělání a děje se prostřednictvím mezigenerační obměny. Byl umožněn změnou životních stylů, nárůstem vědeckého poznání, zvýšením bezpečí ad. (Flanagan; Inglehart, 1987).

Flanagan objevil jasný předěl mezi hodnotami mladé a staré generace. Předěl spatřuje ve shodě s Inglehartem v životních podmínkách před druhou světovou válkou a po ní. Zatímco před válkou zažívali Japonci nejistotu, závislost a nedostatek, poválečná generace vyrůstala za ekonomické a fyzické jistoty a dostatku rostoucího bohatství. Předválečné podmínky podporovaly tradiční hodnoty (neboli autoritativní), poválečné vybízejí ke změně a jsou více libertariánské (Flanagan, 1979).

1.11. Poznámka k terminologii

Pro pojmy hodnoty, hodnotové orientace a preference existuje nespočet definic. Obvykle velmi záleží na tom, z pohledu které vědní disciplíny se na problematiku díváme. Při zkoumání Inglehartovy teorie by bylo logické vycházet z toho, jakým způsobem tyto centrální pojmy definoval on sám. To je však trochu obtížné. Inglehart bohužel pojmy vymezil buď jen vágně, anebo vůbec.

V Kulturní změně (Inglehart, 1990) najdeme definici „základních hodnot“, pod kterými Inglehart chápe „*relativně centrální, hluboce zakořeněnou a ranně vštípenou součást jedincova pohledu na svět*“ (Inglehart, 1990: 132, vlastní překlad). Toto pojetí koresponduje s tím, co uvádí Prudký. „*Hodnoty jsou výsledkem hodnocení a zároveň zdrojem dalších hodnocení*“ (Prudký a kol., 2009: 23) a dále také pojímá hodnoty jako „*vztah, jako produkt subjektivního vztahu ke skutečnosti*“ (Prudký a kol., 2009: 24).

Kromě pojmu hodnot samotných jsou základními termíny této teorie ještě hodnotové preference a hodnotové orientace. Hodnotové preference Prudký definuje jako „*prosté vyjádření faktu, že hodnoty jsou vždy součástí či projevem*

hodnotících opor (zdrojů klasifikace) a jako takové jsou ve vzájemných preferenčních vztazích. (...) Vyskytují se v podobě hodnotového žebříčku“ (tamtéž: 33). V této souvislosti rozlišuje životní (stabilní) hodnoty a hodnoty časově omezené spojené s životním cyklem. Oproti tomu hodnotové orientace chápe Prudký následovně: „Vyjadřují cestu, zacílení, směr, kterým se hodnoty budou pravděpodobně ubírat či ubírají. ... Vyjadřují specifikaci hodnot přijatých daným nositelem v procesech a zaměřeních.“ (tamtéž: 34) Také je lze chápat „...jako specifikace obsahu hodnotových preferencí“ a „...trend převažujících hodnot a hodnocení daným nositelem hodnot.“ (tamtéž: 34)

V této práci tedy pojmáme hodnoty jako něco, co spoluutváří náš náhled na svět, pomáhá nám jej hodnotit a vztahovat se k němu. Přesná definice hodnot se však pro účely této práce nezdá být zásadně důležitá. Jak uvidíme v další kapitole, existují sice autoři, kteří Inglehartovo pojetí hodnot zpochybňují, ale nečiní tak na základě toho, že by pro hodnoty upřednostňovali jinou definici. Ani oni hodnoty přesně nedefinují, jen s nimi jiným způsobem nakládají. Pracují na základě předporozumění a všeobecně vnímaného významu tohoto slova.

2. Kritika a obhajoba teorie Ronalda Ingleharta

Kritiků, obhájců a následovníků Inglehartovy ambiciózní teorie je nespočetné množství. Autoři kritizují různé části a hypotézy, někteří teorii generační hodnotové změny dokonce podřívají v jejích samotných základech. Zároveň jim ale na přesvědčivosti ubírá fakt, že jejich tvrzení si často sama vzájemně protirečí.

V následující kapitole jsou shrnuty nejdůležitější argumenty navrhuující alternativy či zcela popírající Inglehartovu teorii a zároveň jejich protiargumenty. Jednotlivé kritické hlasy a obhájce jsou pro větší přehlednost uspořádány do podkapitol podle toho, kterého bodu se dotýkají. Nejprve je podaný přehled kritiky teorie a posléze kritiky indikátoru.

2.1. Vliv životních cyklů a krátkodobé fluktuační

Jedním z problematických bodů se jeví dlouhodobá platnost a „trvanlivost“ materialistické a postmaterialistické hodnotové orientace. Například Clarke, Dutt a Rapkin (Clarke; Dutt, 1991; Clarke; Dutt; Rapkin, 1997) namítají, že odpovědi na položky ve čtyřpoložkové baterii jsou silně náchylné ke krátkodobým změnám podle aktuálně převládajících ekonomických podmínek. Tvrdí, že mezi dvěma měřeními přibližně polovina lidí změni svou hlavní prioritu a proto se nejedná o dlouhodobé hodnoty.

Flanagan (1982) a Duch s Taylorem (1993) se taktéž shodují v tom, že respondenti volí odpovědi na Inglehartovu baterii podle aktuální situace, zejména podle momentálního ekonomického vývoje. Ekonomická jistota v době dospívání podle nich nemá signifikantní vliv na postmaterialistické hodnoty v dospělém životě; jediným relevantním ekonomickým vlivem jsou podmínky v té chvíli, kdy je respondent dotazován. A proto vysvětlení, proč mladé kohorty jsou více postmaterialistické, vidí spíše ve vyšší vzdělanosti (Duch; Taylor, 1993). Navíc, když je při shlukové analýze správně kontrolován vliv vzdělání, tak vliv ekonomických podmínek téměř vymizí.

Zároveň tím Duch a Taylor (1993) vyvracejí Inglehartovo tvrzení, že vzdělání je ukazatelem dobrých ekonomických podmínek rodiny v době dětství respondenta. Postmaterialistickým se člověk stává vlivem svého okolí a vystaveností pluralitě názorů, které jsou pro univerzitní prostředí typické. Podle jejich analýz je

postmaterialismus nejvíce korelován se vzděláním, dále s mírou inflace (v době konání průzkumu) a mírou urbánnosti prostředí respondentova bydliště. Nejméně je pak postmaterialismus korelován s respondentovým příjmem (tamtéž). Jejich výsledky dále nepotvrzují správnost zamítnutí vlivu životních cyklů, jak to učinil Inglehart. Naopak, analýzy ukazují, že s věkem se člověk stává více materialistický.

Pfeiffer a Cote (1991) napadají to, jakým způsobem Inglehart operacionalizuje efekt životních cyklů a na základě této chyby pak vliv cyklů zamítá. Jejich největší výtka spočívá v tom, že Inglehart své teze nepodložil žádnou z existujících a probádaných teorií o lidském vývoji. Z jeho publikací není jasné, ve kterých letech se to klíčové formativní období má nalézat. Pfeiffer a Cote by klíčové období z hlediska formování hodnot umístili spíše do adolescence a mladé dospělosti nežli do dětství.

Inglehart se pokusil vyvrátit možný vliv životního cyklu tím, že zkoumal, jaký vliv na hodnoty mají události, které člověk zažívá v průběhu různých životních fází, které následují až po formativním období. V této době by měl člověk mít hodnoty již utvořené a měly by tak zůstat relativně stabilní. Konkrétně se zabýval vlivem uzavření sňatku, narození dětí a prací na plný úvazek a ukázalo se, že všechny tyto proměnné mají v porovnání s věkem na hodnotovou orientaci méně než poloviční vliv. Inglehart dokonce tvrdí opak v podobě toho, že postmaterialisté kladou na manželství a děti větší důraz než materialisté. Vyvrací proto názor, že lidé jsou postmaterialističtí jen do chvíle, než si vytvoří trvalé závazky. Zároveň samozřejmě neříká, že vlivy životního cyklu neexistují vůbec, ale pokud ano, tak jejich efekt je malý a rozhodně menší než vliv kohort. A pomocí dalších analýz dokazuje, že hodnotová změna se děje především díky věkové obměně populací (Inglehart, 1990).

V souvislosti s tím, vzhledem k fluktuacím, které se na individuální rovině dějí spolu s životním cyklem, preferuje Flanagan používání pojmu *nematerialista* spíše než *postmaterialista*. Zároveň dodává, že myšlenka, že se rozvinuté společnosti mění směrem k takovým, které mezi priority neřadí materiální statky, použití předpony *post-* ospravedlňuje (Flanagan; Inglehart, 1987).

De Graaf a de Graaf (1988) souhlasí s Inglehartem, že vliv životního cyklu na hodnoty je malý. De Graaf a kol. (1989) zkoumali stabilitu hodnot v rámci jedné generace. Ukázalo se, že postmaterialistické hodnoty jsou dlouhodobě velmi stabilní, i přes existenci jistých mezinárodních rozdílů: nizozemská data ukázala

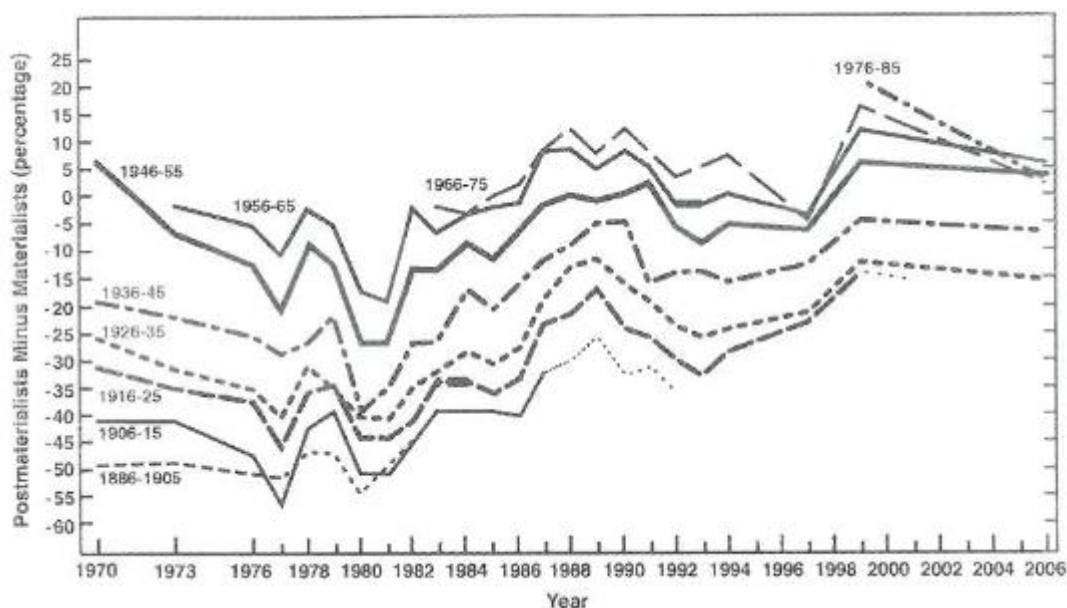
na téměř perfektní stabilitu a americká na velmi vysokou, oproti tomu postmaterialistická hodnotová orientace západních Němců je stabilnější méně.

Na širší vysvětlení procesu vzniku a uchování stabilních hodnot se můžeme podívat společně s Prudkým a kol. (2009). Hodnoty se mohou vytvářet dvojím způsobem:

1. hodnoty mohou vznikat jako „*atributy procesů, jimiž se uskutečňuje hodnocení*“ (Prudký a kol., 2009: 38),
2. hodnoty se mohou utvářet v průběhu socializace, kterou můžeme chápat jako vývoj osobnosti, „*který vede k naplnění tohoto subjektu hodnotami určitého druhu*“ (tamtéž: 39), jedná se tedy o sociální učení.

V průběhu socializace se vytváří osobnost jedince mimo jiné tím, jaké hodnoty ze společnosti přijme za své (tedy je interiorizuje) a nakolik prosadí sebe sama a své nové hodnoty a normy chování. „*Jde o interaktivní, neukončitelný proces, během něhož dochází na jedné straně k utváření osobnosti – charakterizované především svéráznými zvnitřněnými hodnotami – a tím současně k předávání kulturní kontinuity prostřednictvím učení se hodnotám, které přijalo za své okolí jedince. A ovšem také dochází k posunům v hodnotových strukturách společnosti, charakterizovaných nově přijímanými a uplatňovanými hodnotami a na ně navazujícími normami chování.*“ (Prudký a kol. 2009: 40) K Inglehartově stabilitě jednou nabytých hodnot Prudký říká, že výsledný soubor hodnot člověk mění jen obtížně a málokdy. Důvodem je především to, že získaná suma hodnot se jedinci osvědčila v mnoha životních situacích a rolích, díky nim jsme „to, co jsme“ – a to jak z vlastního pohledu, tak z pohledu ostatních. „*Změnit tyto definiční znaky znamená změnit sebe sama, resocializovat se. Taková operace ale ohrožuje identitu jedince i jeho sociální začlenění. Proto k ní dochází velmi výjimečně.*“ (Prudký a kol. 2009: 42) Změně se přirozeně bráníme, raději se snažíme nové okolnosti přizpůsobit našemu pohledu na svět než naopak, protože zachování vlastní hodnotové struktury je pro nás důležitější než podlehnoutí tlakům zvenčí. „*Obava z resocializace je vyšší než ochota začlenit nové vlivy a požadavky do zabudovaných hodnotových rámců, orientací a preferencí.*“ (tamtéž: 42)

Z pohledu analýzy empirických dat může být zavádějící zkoumat hodnotovou změnu během několika málo let. V takové situaci mohou krátkodobé vlivy ekonomických změn způsobit „zmizení“ dlouhodobého trendu. Ale při dlouhodobé analýze se krátké vzestupy a pády vzájemně vyruší a dlouhodobý vzestup postmaterialismu je jasně patrný (Inglehart, 2008).

Graf č. 3: Analyza kohort, procentuální rozdíl postmaterialistů a materialistů v šesti západoevropských státech

Pozn.: Jedná se o kombinovaný vzorek z Eurobarometru a Světového výzkumu hodnot (WVS) pro západní Německo, Velkou Británii, Francii, Itálii, Nizozemí a Belgie. Použit je čtyřpoložkový indikátor. Osa x představuje čas v rocích a osa y procentuální rozdíl postmaterialistů a materialistů.

(Inglehart, 2008: 135)

Právě z tohoto důvodu se k analýze nárůstu postmaterialismu Inglehart v průběhu let opakovaně vrací. Zkoumal posun hodnot v původních šesti západoevropských zemích pro roky 1970–2006, kde je právě tento dlouhodobý trend patrný. Kritizované ubývání postmaterialismu s věkem se neděje, naopak většina kohort je mírně více postmaterialistická než na začátku. Až do věkové skupiny, která se narodila v letech 1956–65 včetně, jsou mladší kohorty více postmaterialistické než ty předchozí. Ale kohorty s rokem narození 1966–75 a 1976–85 jsou podobně postmaterialistické jako posledně jmenovaná. To Inglehart opět vysvětluje převládajícími ekonomickými podmínkami (i když k ekonomickému růstu docházelo, narůstala současně sociální nerovnost) (Inglehart, 2008). Tento vývoj povede k tomu, že generační obměna postupně skončí a rozdíly mezi generacemi se budou zmenšovat.

V souvislosti s krátkodobými fluktuacemi je potřebné si uvědomit, že krátkodobé kolísání není z pohledu Ingleharta v rozporu s dlouhodobou hodnotovou změnou, ale děje se v rámci ní. Hodnotová změna je dlouhodobý trend, který může mít z důvodu vnějších vlivů kolísavou podobu, ale celkově je narůstající (Inglehart, 1977; Inglehart, 1990).

2.2. Kolik dimenzí hodnot existuje?

Inglehartova teorie předpokládá jednodimenzionální hodnotovou změnu s póly materialismus a postmaterialismus. Na hodnotový posun však existují i jiné úhly pohledu. Mnozí autoři jeden z pólů definují nebo pojmenovávají odlišně. Jiní se domnívají, že se posun odehrává na více škálách, nežli jen na jedné.

Hellevik (1993) souhlasí s Inglehartem v tom, že dochází k celospolečenské hodnotové změně. Domnívá se však, že je třeba rozlišovat mezi dvěma dimenzemi, a ne pouze jednou. Hellevik vysvětluje, že pokud budeme sledovat změny pouze podél jedné dimenze (jako je ta Inglehartova materialismus – postmaterialismus), tak nám zcela vymizí kategorie mladých materialistů a odvolává se na Knutsena (Knutsen, 1989), kterému použitím Inglehartovy dvanáctipoložkové baterie vyšly také dvě subdimenze.

Také podle Flanagana (Flanagan; Inglehart, 1987) se hodnotová změna neděje jen podél jedné dimenze, ale podél dvou. Rozlišuje dimenzi materialisticko-nematerialistickou a autoritativně-libertariánskou. Přičemž vymezení a obsah libertariánství se shoduje s Inglehartovým postmaterialismem, ale pod autoritativním pólem vnímá Flanagan něco jiného než Inglehart pod materialismem. Inglehartův materialismus dělí Flanagan na materialismus (důraz na stabilní ekonomiku, ekonomický růst, boj proti inflaci, zajištění zaměstnanosti, dobré bydlení, pohodlný život a důraz na soukromou stránku života) a na autoritativnost (boj proti kriminalitě, zajištění silné obranyschopnosti armády, důraz na zákony, pořádek, disciplínu, patriotismus a konformitu) (Flanagan; Inglehart, 1987).

Flanagan namítá, že 75 % toho, na co se Inglehart ptá, patří do autoritativně – libertariánské dimenze. Tato dimenze však nepodléhá změnám podle ekonomické situace (např. změny ve výši příjmu neovlivní respondentovy názory na potraty, nukleární zbraně, postoj k autoritě ad.). Tím, že Inglehart zahrnul vše pod jednu dimenzi, je dána relativní stabilita jeho výsledků i v dobách ekonomických změn (Flanagan; Inglehart, 1987).

Knutsen (1990), který zkoumal poměrně specifickou skupinu skandinávských států, potvrzuje přítomnost materialisticko-postmaterialistické dimenze. Souhlasí však s Flaganem, že ji lze rozčlenit na dvě další, rovněž platné subdimenze: libertariánsko-autoritativní a dimenzi s ekologickým pólem na straně jedné

a ekonomickým na straně druhé. K posunu hodnot pak dochází v rámci obou dimenzí.

K podobnému závěru dospěli i Moors a Vermunt (2007), kteří souhlasí s Inglehartovým konceptem postmaterialismu, ale neexistuje podle nich jedna podoba materialismu, která by byla jeho opakem. Raději by mělo být definováno více druhů materialismu s různými politickými významy. Podle těchto autorů nedochází k posunu hodnot od jednoho pólu k druhému, ale spíše k větší heterogenitě hodnot (tamtéž).

Inglehart sám říká, že dimenzí hodnot existuje velké množství. Ve svých dalších publikacích je on sám popisuje a tvoří „kulturní mapy světa“ (Inglehart, 2004). Ale jeho teorie Tiché revoluce se zabývá pouze jednou dimenzí a i její tvůrce otevřeně přiznává, že se jedná o velkou generalizaci. Dále obecně uvažuje Inglehart nad možnostmi, které v této situaci vědci mají. Je možné pohybovat se na generalizované úrovni a na ní zkoumat, nakolik jsou materialistické a postmaterialistické hodnoty součástí širší konfigurace hodnot, anebo je možné zevšeobecňovat méně a zkoumat subdimenze, jako to činí výše zmínění autoři (Inglehart, 1998).

2.3 Jedná se skutečně o hodnoty?

Další badatelé problematizují neopodstatněnost a nepodloženost vztahu mezi hodnotami (reprezentovanými dle Trumpa v Inglehartově baterii ve skutečnosti politickými cíli) a psychologickými potřebami (Trump, 1991). Trump akcentuje nedostatečnou pozornost na způsob formování hodnot u mladistvých. Uvažuje, že materialismus a postmaterialismus možná nejsou základními hodnotovými orientacemi, ale spíše postoji (Trump, 1991). V podobném duchu argumentuje i Van Deth (1983b): vzhledem k tomu, že se jedná spíše o politické postoje než hodnotové orientace, tak apoliticky zaměřené lidé odpovídají na baterii spíše náhodně.

Ke kritickým hlasům přispívají i Boeltken a Jagodzinski (1985), kteří porovnali strukturu odpovědí na Inglehartovu baterii ve dvou časových okamžicích lišících se mírou inflace. Na základě toho tvrdí, že když člověk volí položku „boj proti růstu cen“ při inflaci 10–15 %, ale stejnou položku při inflaci 2–3 % již nepreferuje, tak se nejedná o ukazatel hodnotových orientací, ale o změnu objektivních podmínek. Na což je možné navázat ještě argumentací Kleina a Poetschkeho (2000), kteří jsou toho názoru, že když je index natolik spojen s jedním makroekonomickým

ukazatelem, tak neměří hodnoty, ale spíše postoje ke každodenním politickým záležitostem.

Van Deth (1983b) také uvádí, že dělení na materialistické a nematerialistické potřeby neodpovídá Maslowově teorii. Ten popsal postupnou, na sebe navazující hierarchii potřeb. Inglehartovy výsledky ale takovou dlouhodobou změnu nepotvrzují. Proto se podle něj jedná jen o rozdílnost dvou generací – té, která zažila válku, a té, která ji nezažila (van Deth, 1983b).

Flanagan rozebírá i teoretickou návaznost Inglehartových hodnot na Maslowovy potřeby. Podle Flanagana je Inglehartem později uváděný princip „klesajícího mezního užitku“ (Flanagan, Inglehart 1987) mnohem lepším teoretickým vysvětlením posunu od ekonomických k neekonomickým hodnotám než Maslowova hierarchie potřeb. Maslow prezentuje teorii psychologického vývoje a motivací, ale Inglehartova baterie se ptá po prioritách v oblasti veřejné politiky (Flanagan; Inglehart, 1987).

Sám Inglehart přiznává, že se hodnoty měří těžko. Nelze je měřit přímo, ale jen prostřednictvím zástupných cílů, které ukazují na přítomnost určitých hodnot (Inglehart, 1990). Zároveň se snaží uvést na pravou míru to, co máme rozumět pod pojmem *postmaterialisté*. Tito lidé nejsou nematerialisté ani antimaterialisté. Jsou to lidé, kteří poté, co dosáhli a nabyli materiální jistoty, přikládají váhu určité řadě hodnot. V tom je právě ta návaznost na Maslowovu pyramidu. Člověk nemůže začít vyznávat postmaterialistické hodnoty dříve, než se pro něj uspokojování základních potřeb stane samozřejmou záležitostí. Proto by zhroucení bezpečí vedlo k postupnému návratu zpět k materialistickým prioritám. Postmaterialisté nehodnotí hospodářskou a fyzickou jistotu negativně, hodnotí ji pozitivně, ale jiným hodnotám přikládají ještě větší prioritu a v tom se odlišují od starších generací (Inglehart, 1998).

Inglehartově obhajobě může v tomto případě napomoci i výše zmiňovaný Trump, který se na vztah Maslowovy pyramidy potřeb a Inglehartova indexu zaměřil detailně a empiricky. Zkoumal studenty středních škol v USA a západním Německu, aby zjistil, které faktory mají na formování hodnot vliv. Studentům předložil dvě baterie otázek. První měla pět položek, z nichž každá měla odpovídat jednomu stupni Maslowovy pyramidy (jednalo se o položky formulované nezávisle na Inglehartově indikátoru). Tyto položky posléze rozdělil na materialistické

a postmaterialistické. Druhá baterie obsahovala šest položek a byla založena na Inglehartově dvanáctipoložkové baterii. Německá data potvrdila jednoznačnou souvislost mezi hodnotami a hierarchií potřeb. Pro americká data se vztah ukázal sice jako slabý, ale to není možné považovat za důkaz pro vyvrácení teorie (Trump, 1991).

2.3. Ekonomický růst

Jedním z dalších bodů kritiky je Inglehartův předpoklad, že vysoký ekonomický růst automaticky znamená ekonomickou jistotu, a tím tedy nárůst postmaterialismu. V této souvislosti je zajímavé, že k posunu k postmaterialismu došlo i v zemích bývalého komunistického bloku. Tento jev vysvětluje Inglehart tím, že postkomunistické země sice nebyly bohaté, ale hmotná existence jejich obyvatel byla zajištěná – bylo všem zdarma dostupné zdravotnictví a školství a lidé netrpěli hladu. To kontrují Duch a Taylor (1993) tím, že pokud Inglehartovo vysvětlení platí, tak sám Ronald Inglehart popřel svou tezi o tom, že ekonomickou jistotu indikuje ekonomický růst.

De Graaf a De Graaf (1988) přicházejí s jinou zajímavou polemikou ohledně vlivu bohatství. Přirovnávají Bourdieho koncept (např. Bourdieu, 2000) rozdílnosti životních stylů k Inglehartově materialisticko-postmaterialistické typologii. Bourdieu rozeznává „ekonomický životní styl“ (kterému odpovídá materialistický hodnotový typ: materiální konzum, žádné intelektuální výzvy, nízká patra Maslowovy pyramidy) a „kulturní životní styl“ (tomu odpovídá ten postmaterialistický: levicová politická orientace, záliba v politických tématech, moderní estetický vkus, potřeby jsou v rámci nejvyšších pater Maslowovy pyramidy) (de Graaf a de Graaf, 1988). Další podobností mezi koncepty je důraz na vliv socializace a vzdělání na formování hodnot a životních stylů; obojí je údajně silně determinováno formativním obdobím a v dospělosti tyto charakteristiky zůstávají stabilní. Oba koncepty se naopak liší v mechanismu, jakým se stabilní hodnoty/životní styly utváří. Podle Bourdieho závisí životní styl silně na stylu rodičů. Podle Ronalda Ingleharta hodnoty jedince na hodnotách nebo životním stylu rodičů nezávisí vůbec, závisí na bohatství rodičů, ale především závisí na makroekonomických podmínkách v době dětství respondenta (de Graaf a de Graaf, 1988).

A tak dle de Graafa a de Graafa (1988) bohatství samo o sobě k vyvinutí postmaterialismu nestačí. Bourdieho kulturní životní styl neznámá jen to, že lidé jsou bohatí, ale má vliv sám o sobě. Vyzdvihují klíčovou roli školní docházky.

S čímž Inglehartův pohled koresponduje: k rozvinutí postmaterialismu jsou klíčové i intelektuální schopnosti, které jedinec získá ve škole nebo jinde. Nicméně hypotéza postulující, že materialisté mají ekonomický styl života a postmaterialisté kulturní, se potvrdila. Jinak řečeno, hodnotová orientace je predikátorem ekonomického/kulturního stylu života, a je proto přínosné kombinovat koncepty Bourdieho a Ingleharta (de Graaf a de Graaf, 1988).

Zkoumání vztahu ekonomického růstu a nárůstu postmaterialismu se však Inglehart věnuje poměrně intenzivně. Nejprve je důležité mít na paměti zásadní rozdíl mezi vlivem ekonomického růstu a vlivem vysoké ekonomické úrovně. Jak již bylo řečeno výše, země s vysokým HDP mají největší podíl postmaterialistů, ale země s vysokým ekonomickým růstem mají největší generační rozdíly (Inglehart, 1990). Při spojeném vzorku 40 zemí a při hladině významnosti 0.001, Abramson a Inglehart dokonce spočítali, že na vzrůst HDP o 1000 dolarů na hlavu vzroste PDI průměrně o 1,7 procentního bodu (Abramson; Inglehart, 1994). Navíc se u zemí s vysokým ekonomickým růstem ukázala významná korelace mezi věkem a postmaterialismem, avšak u zemí s nízkým růstem tento vztah významný není (Abramson; Inglehart, 1994).

Jedná se samozřejmě o velkou generalizaci. Reálně vztah není jednoduše lineární, ale svou roli významně hraje subjektivní pocit bezpečí (Inglehart, 1998). Pocit (ne)zabezpečeného života je zcela zásadní, protože nám umožňuje plánovat budoucnost. Ekonomická jistota navíc dává větší prostor lidské vůli a možnosti volby. Tím se do popředí mají možnost dostat emancipované hodnoty jako jsou např. sebevyjádření a duchovní rozvoj (Inglehart, 2004).

2.4. Vliv vzdělání

O vlivu vzdělání na hodnotovou orientaci bylo již mnohé řečeno. Většina autorů o spojení postmaterialismu a vzdělanosti nepochybuje. Spor však panuje v tom, jestli vzdělání má na hodnoty vliv přímo, nebo je tento vliv zprostředkovaný něčím dalším.

Pfeiffer a Cote (1991) vycházejí ze dvou premis. První si vypůjčují z prací Erika Eriksona (Erikson, 1994), ve kterých autor vyjevuje souvislost mezi jedincovou krizí identity a jeho podporou postmaterialistických hodnot. Pomocí druhé popírají Inglehartovo zasazení „formativního období“ jedince do dětství a situují jej do období adolescence a rané dospělosti, kdy jedinci experimentují s novými

hodnotami.

Zmínění autoři souhlasí s Inglehartovým tvrzením o vlivu vzdělání na podporu postmaterialistických hodnot, ale jejich vysvětlení není tak přímočaré. Inglehart dle jejich názoru chybně identifikoval způsob, jakým makroekonomické změny působí na individuální hodnotové priority.

S odkazem na Eriksona Pfeiffer a Cote (1991) ukazují, že v průběhu 20. století se krize identity stala častějším jevem, a tím pádem se stalo častější období experimentování s hodnotami. Zároveň se se vzrůstající vzdělaností obyvatel zvýšila poptávka po vzdělaných lidech (vzrostla nezbytnost diplomů a certifikátů jako „vstupenek“ pro výkon určitých profesí), a tím se prodloužila doba studia a zvýšil se celkový počet studentů. To vedlo k prodloužení období adolescence a rané dospělosti a to nepřímo přispělo k nárůstu krizí identit jako reakce individuů na prodlouženou dobu finanční a emoční závislosti a s tím spojenou nejistotu ohledně jejich budoucího zaměstnání a dospělé identity. Tento proces ve výsledku vede k vysoké korelaci mezi stupněm vzdělání a postmaterialistickými hodnotami (Pfeiffer; Cote, 1991).

Tím, že má současná mládež možnost kriticky nahlížet převládající ideologii ve své společnosti v relativně necenzurovaném prostředí, které jim zaručují právě univerzity, je u nich větší pravděpodobnost, že budou více rozvíjet „progresivní“ hodnoty jako je např. postmaterialismus (Cote; Levine, 1989).

Podobně Duch a Taylor (1993) nevidí spojení mezi vzděláním a postmaterialistickými hodnotami přímo. Dle nich podporuje vzdělání primárně buď liberální, nebo demokratické hodnoty, čímž dochází sekundárně k nárůstu postmaterialistických hodnot. Na základě svých výzkumů ukázali, že lidé, kteří navštěvovali po mnoho let vzdělávací instituci, mají tendenci vybrat si z baterie postmaterialistické položky. Vliv věkových kohort (tedy odlišných podmínek v průběhu dospívání podle toho, ve kterém roce se člověk narodil) tak není ničím jiným než vlivem vyššího vzdělání (Duch; Taylor, 1993).

Tento názor vyvrací Inglehart pouhou historickou evidencí. Ve Výmarské republice v letech 1929 a 1930 byla celostátní podpora Nacionálních socialistů 18 %, ale na osmi německých univerzitách tato strana volby vyhrála. Vztah mezi vzděláním a podporou demokratických hodnot tak reflektuje specifickou historickou situaci a není možné jej generalizovat (Abramson; Inglehart, 1994). Navíc i mezi generací, která se vzdělávala v Německu v době třetí říše a v Itálii v době fašismu, je mezi

vzdělanci více postmaterialistů (tamtéž). Další skutečností dokazující, že vzdělání plní roli indikátoru blahobytu ve formativním období, ale není rozhodujícím faktorem samo o sobě, je fakt, že i mezi méně vzdělanými lidmi je více postmaterialistů mezi mladými a méně mezi staršími lidmi (Inglehart, 1971).

2.5. Obsah čtyřpoložkové baterie

Tím jsme uzavřeli teoretickou kritiku a dostáváme se ke kritice indikátoru. I kritiku – ať už obsahu celé baterie, či jejich jednotlivých položek – je celá řada. Začneme těmi umírněnějšími. Prudký a kol. (2009) namítají, že indikátor je příliš jednoduchý na to, aby fungoval v rámci všech států a kultur, což se Inglehart při rozvíjení své teorie snaží dokázat. Na druhou stranu přiznávají, že při srovnávání v globálním měřítku často dochází k potvrzení Inglehartových hypotéz, a proto ztrácí námitka o jednoduchosti na síle. Pro menší celky by však byl zapotřebí indikátor detailnější (Prudký a kol., 2009).

Manza (1994) zase podotýká, že pro respondenty je obtížné vybrat si mezi hodnotami, které nejsou protikladné, ale v praxi naopak často kompatibilní. Flanagan (1982) by vzhledem k Inglehartově postulátu, že hodnoty jsou získané v rané části života, jsou hluboce zakořeněné a relativně rezistentní ke změnám, baterii formuloval jinak. Domnívá se, že je vhodnější měřit tyto hodnoty na základní sociální úrovni spíše než na úrovni politických záležitostí, a proto by položky měly být formulovány odlišným způsobem (Flanagan, 1982). Suhonen (1985) tvrdí, že položky v Inglehartově indikátoru jsou jen málo zkorelované se základními potřebami, a že by tudíž indikátor měl být vystavěn jinak. Současně říká, že problematický je odlišný význam položek pro různé generace. Pro starší jedince bude položka „udržet pořádek ve státě“ znamenat bezpečí. Zatímco pro mladé lidi může představa policie souviset s potenciální hrozbou a nepříjemnostmi (Suhonen, 1985).

Podle Clarka a Dutta (Clarke; Dutt, 1991; Clarke, 2000) je zásadní chybou v Inglehartově baterii vynechání položky „nezaměstnanost“. Dle jejich názoru, je toto opomenutí tím skutečným důvodem, proč stoupá postmaterialismus ve společnosti. Kladou si otázku, jak se mají rozhodovat ti, kteří se bojí nezaměstnanosti? Tito lidé budou volit právě položku „dát lidem možnost více mluvit do státních záležitostí“, aby měli možnost ovlivnit vládní rozhodnutí týkající se trhu práce a podpor nezaměstnaných lidí.

Obdobně se budou respondenti chovat v situaci, kdy je míra inflace nízká –

nevyberou si odpověď „bojovat proti zvyšování cen“. Když si tedy pod vlivem okolností nevyberou jednu ze dvou „materialistických“ možností, automaticky tím sami sebe vyloučí z možné kategorie „materialisté“. Pokud by měli na výběr další materialistickou odpověď a to „bojovat proti nezaměstnanosti“, vypadaly by výsledky jinak, protože právě situace nízké inflace při vysoké nezaměstnanosti byla pro státy západní Evropy v 80. letech 20. století velmi typická. Právě v této době zaznamenal Ronald Inglehart prudký vzestup postmaterialismu (Clarke, 2000).

Clarke proto tvrdí, že čím více bylo nezaměstnanosti (tj. nízké inflace), tím více byl ve společnosti zastoupen postmaterialismus a naopak. Tuto svou hypotézu potvrdil výzkumem, kdy respondenty rozdělil na dvě části, z nichž jedna odpovídala na standardní baterii a druhá na alternativní (místo inflace byla uvedena nezaměstnanost). Na základě výsledků ze standardní otázky vyšlo 12 % materialistů a 24 % postmaterialistů, z alternativní otázky ale 21 % materialistů a 13 % postmaterialistů (Clarke, 2000).

Zkoušku toho, zda nezaměstnanost vede ke zvýšení postmaterialismu, provádí Abramson a Inglehart (1995) na datech pro země bývalého socialistického bloku, kde byla v době socialismu nezaměstnanost minimální, ale po revoluci narostla.

Podle dat z roku 1990 ve východní části Německa 21 % materialistů, 65 % smíšených a 14 % postmaterialistů, což bylo (dle očekávání) méně než podíl postmaterialistů v západním Německu. S rozkladem ekonomiky klesl podíl postmaterialistů v následujících letech o polovinu; v roce 1993 bylo 33 % materialistů, 60 % smíšených a 7 % postmaterialistů. To je podle Abramsona a Ingleharta důkazem toho, že nezaměstnanost nepřispívá k nárůstu postmaterialismu.

2.6. Náhodnost volby

Další úhel pohledu zkoumá validitu Inglehartova indikátoru z hlediska významu volby první a následně druhé položky respondentem. Davis a Davenport (1999) tvrdí, že výsledky volby dvou položek jsou do velké míry náhodné (tzn. nelze zamítnout nulovou hypotézu o tom, že volba odpovědí je náhodná). A proto dle nich není možné použít Inglehartův indikátor pro měření postmaterialismu.

Jednou z pochybností je, nakolik lidé odpovídají na otázku upřímně (což je obecným problémem všech empirických výzkumů). Ale i když přijmeme tuto premisu, tak jsme postaveni před otázkou, nakolik volba dvou položek ukazuje

na hlouběji ležící a dlouhodobou hodnotovou orientaci dotyčných respondentů. Davis a Davenport (1999) zkoumali, zda má na volbu odpovědí vliv pořadí položek v baterii. Potvrdilo se, že položky v baterii byly vybírány častěji, když byly umístěny na posledním místě. Dále se ukázalo, že vybrání druhé materialistické (když byla materialistická ta první), resp. postmaterialistické (když byla postmaterialistická ta první) se blíží náhodnému rozdělení.

Inglehart předpokládá, že lidé, kteří zvolí a. nebo b., mají tendenci zvolit jako druhou možnost a., resp. b. Jako argumentaci používá následující logické vysvětlení: pokud je stát ve válce, lidé jsou v nebezpečí a ekonomická úroveň státu klesá. Tato závislost funguje i obráceně: pokud ekonomická úroveň klesá, narůstá nestabilita ve státě (Inglehart, 1971). Ve svých pracech (např. Inglehart, 1977) současně Inglehart uvádí, že volba druhé materialistické, resp. postmaterialistické položky v případě, že ta první byla materialistická, resp. postmaterialistická je dvakrát tak vysoká, oproti jiným kombinacím.

2.7. Řazení vs. hodnocení

V sociologických výzkumech hodnot se můžeme setkat s různými formáty dotazování. Inglehart zvolil tzv. „ranking“, to znamená, že respondenti mají za úkol položky v baterii seřadit podle důležitosti (v tomto případě vybrat mezi nimi první a druhou nejdůležitější). Jiným, velice častým postupem je „rating“, kdy mají respondenti daným položkám přiřadit číslo, které znamená váhu a důležitost dané položky. I ohledně volby tohoto postupu Inglehartem se mezi vědci strhla rozsáhlá debata.

Van Deth (1983b) uvádí, že při více položkách je řazení nespolehlivé. Jen informace o prvních 2–3 místech nesou nějakou informaci, dále respondent volí víceméně náhodně. Tento problém je ale při čtyřpoložkové baterii irelevantní. Tomuto zjištění neodpovídají výsledky Arzheimera a Kleina (1999). Jejich výzkumy ukázaly, že lidé mají tendenci řazení „odbyvat“ a ulehčovat si rozhodování tím, že možnost A zvolí jako první a možnost B jako druhou atd. Což by znamenalo, že skutečnou informaci nenesou ani výše jmenované první 2–3 položky. Na četnost volby určité položky tak má vliv její relativní pozice – jedná se o tzv. efekt umístění (Arzheimer; Klein, 1999).

Na základě komparativního výzkumu Flanagana (1987) se ukázalo, že oba postupy produkují odlišené výsledky; zaměněním řazení za hodnocení položek vznikne jiná hodnotová struktura. Je však řada výzkumů (např. van Deth 1983a), které naopak

prokazují, že způsob dotazování na zjištěné hodnoty vliv nemá.

Jemnější kritika zaznívá od Kyvelidis (2001), podle které Inglehartova baterie díky řazení neměří objektivní materialismus, ale relativní materialismus vůči postmaterialismu. To, že v některé zemi vítězí materialistické položky, ještě neznamená, že je materialismus ceněn více než jinde. Abychom zjistili informaci tohoto druhu, potřebovali bychom jednotlivé položky hodnotit na škálách, tj. užít rating.

Z jiného úhlu pohledu vidí celou problematiku Moors a Vermunt (2007), kteří upozorňují na velké nepochopení celého problému. Dle nich se ranking a rating vztahují k jinak pojatým konceptům hodnot. Pokud teorie definuje hodnotové orientace jako relativní priority, pak by se měl použít ranking. A proto souhlasí s Inglehartovým postupem. Ze stejného důvodu není možné substituovat řazení hodnocením, protože hodnocením měříme něco jiného.

Abramson s Inglehartem (1995) za souhlasu Arzheimera a Kleina (1999) argumentují, že při známkování položek mohou dát lidé všemu vysokou známku, neboť všechny položky jsou univerzálně chtěné. Ale řazení donutí respondenty vybrat opravdovou hodnotovou prioritu (s čímž již Arzheimer a Klein nesouhlasí). Ranking je navíc lepší politickou informací – politika je o rozhodování, a tudíž je užitečnější vědět, že lidé chtějí více A než B, než že A chtějí „hodně“ a B „spíše hodně“ (Abramson; Inglehart, 1995). Řazení může ale pro některé respondenty představovat v porovnání s hodnocením příliš obtížný úkol. Podobně, jak uvádí Kyvelidis (2001), i Arzheimer a Klein (1999) píší, že hierarchie položek má význam pro jednotlivé individuum – hodnota položek je pouze relativní, a proto je interpersonální srovnávání obtížné.

Analýza řazených položek je spojena i se statistickými problémy. Jedná se totiž o tzv. o ipsativní měření – respondent je nucen vybrat si z několika lákavých položek, které nejsou vzájemně nezávislé. To znamená, že mezi položkami musí nutně vyvstat negativní korelace. Tento fakt omezuje výběr statistických metod použitelných k analýze dat (Arzheimer; Klein, 1999).

Naopak hodnocení na škálách má své klady v nižší náročnosti pro respondenta i ve výrazně kratší potřebě času. Zároveň je informace z hodnocení bohatší, protože se jedná o absolutní hodnotu. Největší nevýhodou je respondentova náchylnost

hodnotit položky podobnými, především vysokými známkami (Arzheimer; Klein, 1999).

2.8. Shrnutí

Kritičtí autoři napadají jak hypotézy socializace a/nebo nedostatku, tak validitu a reliabilitu Inglehartova indikátoru. Často se však shodnou na tom, že k určité změně dochází, že se společnost nějakým způsobem mění. Mají však tendenci akcentovat různé aspekty této změny, jinak ji definovat a pojmenovávat či ji vidět odlišně detailně. Hodnotovou změnu tak můžeme pomocí různých autorů různým způsobem nazývat a snažit se jí uchopit pomocí jedné nebo více dimenzí.

Tato práce však z Inglehartovy teorie vychází a pohybuje se tedy v jejím rámci. V empirické části proto předpokládáme platnost dvou základních hodnotových typů a jednoho typu přechodného či smíšeného. Vytvořený model ukáže, zda jsou postmaterialisté konzistentní skupinou jak napříč zkoumanými státy, tak časovým obdobím pokrývajícím téměř dvě desetiletí.

3. Vybraná témata jako východiska pro hypotézy

Tato krátká kapitola obsahuje shrnutí poznatků o situaci postmaterialismus v České republice a Německu a zároveň je podrobněji rozvedena či jen na základě předešlých kapitol připomenuta souvislost základních sociodemografických proměnných pohlaví, věk, vzdělání, příjem a velikost obce s postmaterialistickou hodnotovou orientací. Některé tyto pohledy přejímám přímo od Ronalda Ingleharta, některé od jiných relevantních a dostupných autorů.

3.1. Česká republika

K ilustraci situace v České republice je možné citovat Rabušice (2000: 19): *„Analýza českých sociologických výzkumů z počátku, poloviny a konce 90. let mě snad opravňuje ke konstatování, že tato postmaterialistické dimenze – pokud přijmeme Inglehartův způsob měření a tvorbu jeho typologie jako validní – je v české populaci přítomna, že má tendenci k nárůstu a že jejími nositeli jsou především nejmladší členové české dospělé populace.“*

Dle Řehákové (2001) bylo zastoupení jednotlivých hodnotových typů v roce 1991: materialisté 32 %, smíšení 62 % a postmaterialisté 6 %; a v roce 1999: 25 % materialisté, 65 % smíšení, 10 % postmaterialisté (2001: 49). Na základě statistického testování stanovuje Řeháková významný posun směrem k postmaterialistickým hodnotám. Ač v souladu s teorií je nevýznamnějším nositelem postmaterialistických hodnot nejmladší věková kategorie, největší posun směrem k postmaterialismu se udál v nejstarší věkové kategorii, pro což není podáno žádné vysvětlení. Pozitivní vztah se vzděláním se taktéž prokázal, se subjektivním sociálním zařazením jedince však ne (Řeháková, 2001).

Podobně popisuje situaci v 90. letech v České republice Soukup a Jandová (2001). Postmaterialisté převažují v nejmladší věkové kohortě a naopak je jich nejméně mezi nejstaršími (Soukup a Jandová však používají jiné věkové členění než Rabušic a Řeháková). Významný je také rozdíl mezi procentem materialistů mezi lidmi se základním vzděláním a vysokoškoly.

3.2. Německo

Podle studie Kleina a Poetschkeho (2000), kteří zkoumali vývoj hodnotové změny v západním Německu pro roky 1970–97, přibýlo významně lidí smíšeného hodnotového typu, významně ubylo materialistů, ale vztah podílu zastoupení

postmaterialistů v čase signifikantní není. Proto přichází autoři s jiným pohledem na problematiku. Místo o hodnotové změně mluví o hodnotové syntéze, kterou navíc podkládají tvrzením, že i k uspokojení nematerialistických potřeb potřebuje člověk materiální statky. Materialistické a postmaterialistické potřeby se dle nich nevyklučují, ale poslední dobou spíše spojují. Hodnotový posun tedy vidí spíše v úbytku „čistých“ materialistů (z 45 % na 24 %) a nárůstu osob s hodnotami smíšeného typu (z 45 % na 63 %) (Klein; Poetschke, 2000).

Inglehart však rozumí svému indikátoru jako jednodimenzionální ordinální proměnné, kde méně materialismu automaticky znamená více postmaterialismu. A proto je i přechod i úbytek podílu materialistů a přírůstek smíšených přírůstkem postmaterialismu. Čímž je ospravedlněn i Inglehartův index PDI (percentage difference index), který měří trend nárůstu postmaterialismu za vynechání kategorie smíšených (Thome ,2001).

Podle Inglehartových analýz bylo na podzim roku 1990 ve východní části Německa 21 % materialistů, 65 % smíšených a 14 % postmaterialistů, což bylo (dle očekávání) méně než podíl postmaterialistů v západním Německu. S rozkladem ekonomiky klesl podíl postmaterialistů v následujících letech o polovinu; v roce 1993 bylo 33 % materialistů, 60 % smíšených a 7 % postmaterialistů (Abramson; Inglehart, 1995).

Kyvelidis (2001) srovnávala západní a východní Evropu (země socialistického bloku). V návaznosti na Ingleharta přiznává, že lidé v socialistických zemích měli jistou existenci a život nebyl stresující ve smyslu, že by lidé museli bojovat o každodenní přežití. Na druhou stranu ale nezažívali ekonomickou prosperitu. Z jejích analýz plyne, že (dle očekávání) je Západ více postmaterialistický: zatímco PDI na Západě je 13, na Východě 42 procentních bodů.

Rovněž dle očekávání vyšla korelace mezi nižším HDP na Východě a větším podílem materialistů. Vlivy na vyšší zastoupení materialismu uvádí Kyvelidis dva: horší životní podmínky ve formativním období a zároveň horší životní podmínky i v současné době (průměrný příjem na hlavu s věkem na východě klesá, zatímco na západě stoupá) (Kyvelidis, 2001).

3.3. Pohlaví

Pohled na vliv pohlaví se různí. Inglehart na jednu stranu uvádí, že vliv pohlaví významný a dlouhodobě platný není. V jiné své knize však říká, že k materialistickým hodnotám mají blíže ženy z důvodu jejich tradičních závazků

ohledně rodiny a dětí (Inglehart, 1990).

Z dalších studií můžeme uvést poměrně specifickou, ale o to zajímavější analýzu postmaterialismu ve skandinávských zemích. Podle zjištění Knutsena (1990) jsou v těchto zemích postmaterialistické častěji ženy, přičemž největší genderové rozdíly nachází v Dánsku a nejmenší na Islandu.

3.4. Věk

Jak vyplývá z kapitoly II. 1, nositelem posmaterialistických hodnot je především nejmladší věková kategorie. Spolu se šířením blahobytu ve společnosti a zároveň stárnutím generací, ve kterých postmaterialisté již byli významně zastoupeni, se samozřejmě postmaterialismus šíří i do starších věkových kategorií. Spor je veden o to, zda mladí jsou postmaterialističtí z důvodu menších závazků a větších ideálů, nebo proto, že jsou více vzdělaní, nebo z toho důvodu, že vyrůstali za jiných životních podmínek. Inglehart (1990) analyzoval vlivy i dalších proměnných (manželství, děti, zaměstnání ad.), ale všechny měly méně než poloviční vliv než proměnná věk. Zároveň pomocí významné korelace mezi důrazem na manželství a děti u postmaterialistů vyvrací názor, že by se lidé stávali většími materialisty, jakmile získají závazky – a tudíž byli postmaterialističtí jen během svého mládí (Inglehart, 1990).

Největší zastoupení postmaterialistů v rámci nejmladší kohorty platí i pro českou společnost (viz výše Řeháková, 2001; Rabušic, 2000; Soukup; Jandová, 2001).

3.5. Vzdělání

Vliv věku a vzdělání na postmaterialismus spolu úzce souvisejí. Jak bylo ukázáno v kapitole II. 2. je možné vysvětlení vztahu vzdělání a postmaterialistických hodnot vícero. Zůstaneme-li však u Inglehartova pohledu, je vzdělání především dobrým indikátorem blahobytu ve formativním období jedince. Zároveň ale reflektuje i několik dalších souvislostí:

1. formální i neformální indoktrinace,
2. současný socioekonomický statut respondenta,
3. socioekonomický statut rodičů ve formativním období respondenta,
4. historické období, kdy se daný jedinec narodil a vzdělával,
5. míru, do jaké si respondent osvojil schopnosti získávat informace,
6. a s tím související respondentovu informační úroveň.

(Abramson; Inglehart, 1995)

Českou situaci nám opět přibližuje Řeháková (2001) se zjištěním, že pro data z let 1991 a 1999 se vztah mezi vyšším vzděláním a postmaterialismem pro naše území potvrzuje.

3.6. Velikost obce

Duch a Taylor (1993) uvádějí jako jeden z významných vlivů na hodnotovou orientaci urbánnost prostředí. Postmaterialistickým se člověk stává vlivem svého okolí a vystaveností pluralitě názorů, což je blízké jak univerzitnímu, tak městskému prostředí.

3.7. Příjem

Inglehart píše, že vliv příjmu a současného socioekonomického status je výrazně menší než vliv socioekonomického statusu rodičů. Knutsen (1990) potvrzuje, že příjem není signifikantním prediktorem postmaterialismu. Jiní autoři naopak vyzdvihují vliv stávajících ekonomických podmínek. Aktuální příjem má být tím hlavním, co má vliv na postmaterialismus (např. Flanagan, 1982; Duch; Taylor, 1993).

III. EMPIRICKÁ ČÁST

1. Výzkumné otázky a hypotézy

Z prostudované literatury vyplynuly následující výzkumné otázky:

1. Jaké jsou sociálnědemografické charakteristiky nositelů postmaterialistických hodnot v ČR?
2. Mají dlouhodobou platnost?
3. Jsou tyto charakteristiky specifické pro ČR? (srovnání s původní západní a východní částí Německa)

Původně bylo záměrem práce srovnávat Českou republiku s jednou zemí na západ od našich hranic a s jednou na východ. Spolková republika Německo a její původní západní a východní část zvlášť byly nakonec zvoleny kvůli snaze zamezit nechtěnému vlivu třetích proměnných. Obě části země představují tentýž kulturní prostor, ale zároveň se v druhé polovině dvacátého století vyvíjely odlišně a je proto velice zajímavé právě pro toto území hodnotovou změnu sledovat. Vzhledem k tomu, že východní část Německa patřila k východnímu socialistickému bloku, liší se výběr zemí od původního záměru jen částečně. Možnost zkoumat každou část země zvlášť je dána tím, že v roce 1981 byla data sbírána pouze v západním Německu a badatelé se rozhodli i pro následující roky sbírat data pro každou část země odděleně a umožnit tím další srovnávání.

Z těchto výzkumných otázek vyplynuly níže uvedené hypotézy:

1. Postmaterialistická hodnotová orientace je častější u mužů, mladších a vzdělanějších lidí, u lidí žijících ve velkých městech a těch, kteří mají vyšší příjem.
2. Sociálnědemografické charakteristiky postmaterialistů v ČR se v čase v zásadě nemění.
3. V západním Německu zahrnuje skupina postmaterialistů větší segment společnosti než v ČR, ve východním Německu je situace obdobná jako v České republice.

2. Data

Hypotézy jsou testovány pomocí 2 zdrojů dat: Evropské studie hodnot a Mezinárodní program sociálních šetření.

Instituci Evropské studie hodnot, European Values Survey (dále jen EVS), založil Ronald Inglehart v roce 1981, aby umožnil kontinuální zkoumání hodnotových změn¹¹. Jedná se o skupinu vědců z jednotlivých evropských států, v ČR za výzkum zodpovídá Masarykova univerzita v Brně (www.europeanvaluesstudy.eu, citováno 21. 1. 2011, 10:05).

Program EVS byl nejprve zaměřen na zkoumání zemí v rámci Evropského společenství. Postupně se jeho záběr rozšířil natolik, že poslední vlna sběru dat z roku 2008 čítala 47 zemí a respondenty se stalo celkem 70 000 lidí (<http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/about-evs/>, citováno 21. 1. 2011, 11:20).

V rámci EVS byly celkem uskutečněny čtyři vlny sběru dat, a to v letech 1981, 1990/1, 1999 a 2008 (datum sběru se může v různých zemích o jeden rok lišit). Veškerá sebraná data jsou veřejně přístupná. Velkorysé databáze je využito i pro účely analýz v této práci. Česká republika se účastnila vln sběru dat v letech 1991, 1999 a 2008. Západní část Spolkové republiky Německo se zúčastnila sběru v roce 1981 a sjednocená Německá republika pak 1990, 1999 a 2009. Inglehartův indikátor obsahují povinně dotazníky ve všech zemích (tamtéž).

Výzkumná spolupráce v rámci Mezinárodního programu sociálních šetření započala v roce 1984 díky iniciaci Německa, USA, Velké Británie a Austrálie a do roku 2009 se rozšířila na 46 zúčastněných zemí (za Českou republiku je členem Sociologický ústav AV ČR). Výzkumy se provádí každoročně. Dotazníky se soustřeďují na porovnatelné a relevantní otázky pro všechny zúčastněné země, přičemž každý rok je dán větší prostor jednomu tématu v rámci tzv. modulů. Inglehartova baterie byla ve výzkumech prováděných v ČR zařazena v roce 1993 a 2000. Stejně tomu bylo v Německu (<http://www.issp.org/page.php?pageId=216>). Citováno 21. 1. 2011 17:32).

Pro účely této práce jsou používána data sebraná v letech 1990/91, 1999 a 2008 –

---

¹¹ Ve stejném roce založil i World values survey, zkoumající hodnoty v celosvětovém měřítku.

v rámci EVS – a data sebraná v letech 1993 a 2000 – v rámci ISSP¹². Celkem tedy patnáct datových souborů, které dohromady čítají 19 424 pozorování. První vlna sběru dat na počátku 90. let byla provedena v jednotlivých zemích s odstupem několika měsíců. V Německu to bylo ještě v roce 1990, ale česká data¹³ byla sbírána až v roce 1991. Vzhledem k potřebě uvádět při srovnáních hodnoty pro jednotlivé roky a země ve společných tabulkách, je všude uváděn jednotný rok 1990 (jako zástupce pro vlnu sběru dat v období 1990/91).

Jak bylo uvedeno v kapitole II. 1, Inglehart původně zavedl čtyřpoložkovou baterii, kterou posléze rozšířil na dvanáctipoložkovou. Pro tuto práci používáme původní, čtyřpoložkovou. Důvodů je několik: (1) čtyřpoložková baterie je užívána častěji, (2) čtyřpoložková baterie je užívána výrazně více v poslední době, od dvanáctipoložkové se upouští, (3) čtyřpoložkovou baterii použili pro analýzu českých dat Rabušic (2000), Řeháková (2001) i Soukup a Jandová (2001), (4) z výše uvedených datových souborů obsahuje dvanáctipoložkovou baterii pouze EVS z roku 1990, všechny ostatní datové soubory pouze baterii čtyřpoložkovou.

Tab. č. 2: Popis vzorku

	EVS 1990	ISSP 1993	EVS 1999	ISSP 2000	EVS 2008
způsob výběru vzorku	kvótní	náhodný	stratifikovaný	náhodný	stratifikovaný
velikost vzorku - ČR	2109	1005	1908	1244	1821
velikost vzorku - ZN	2101	1014	1037	974	1071
velikost vzorku - VN	1336	1092	999	527	1004

Pozn.: ZN = západní Německo, VN = východní Německo

Všechny datové soubory jsou reprezentativním vzorkem dospělé populace dané země v daném roce. Všechny dotazníky byly vyplňovány tazatelem během standardizovaných rozhovorů (Surynek; Komárková; Kašpárková, 2001).

¹² Inglehartova baterie se objevila i v některých výzkumech Euro-Barometru. Ty však neobsahovaly některé sociodemografické proměnné potřebné pro zkoumání postmaterialistů. Ze stejného důvodu jsou z analýz vyloučeny i data WVS 2005.

¹³ Data byla sbírána odděleně pro české a slovenské území.

3. Metoda

Práce je založena na sekundární analýze kvantitativních dat. Pro rozlišení postmaterialistů je použit původní Inglehartův indikátor, který se v identické podobě nachází ve všech vybraných šetřeních. Inglehartova teorie je na tomto indikátoru vystavěna, proto je v nezměněné podobě použit i v této práci. V datech figuruje jak tento indikátor, tak další proměnné potřebné pro tento výzkum. Analýzy byly provedeny pomocí programu SPSS a pro tvorbu grafů byl využit i program Microsoft Excel.

Za pomoci Inglehartova indikátoru vznikly následující kategorie:

1. materialisté,
2. smíšení,
3. postmaterialisté.

Jedná se o ordinální proměnnou.

Ze sociodemografických charakteristik jsou v tomto výzkumu analyzovány:

1. pohlaví (nominální proměnná),
2. věk (ordinální proměnná),
3. vzdělání (ordinální proměnná),
4. velikost obce (ordinální proměnná),
5. příjem (ordinální proměnná).

Tyto proměnné byly zvolené, protože (1) patří mezi základní sociodemografické charakteristiky standardně používané v kvantitativních sociologických výzkumech, (2) většina je významně relevantní pro teorii Ronalda Ingleharta (viz předchozí kapitola), (3) tyto charakteristiky jsou obsaženy ve všech pěti použitých datových souborech, a umožňují tak srovnání v čase. Zajímavé by jistě bylo zkoumání i dalších proměnných, např. socioekonomický status, vzdělání či zaměstnání rodičů ad. Tyto údaje jsou však dostupné jenom pro některé roky.

Původním záměrem bylo navázat na výzkum Dieze Nocolase (Diez Nicolas, 1994 IN: Inglehart, 1998) a zkoumat ještě další proměnnou, a to vliv *prosperity regionu*, ze kterého respondent pochází. Jak již bylo uvedeno výše, Diez Nicolas porovnával podíl postmaterialismu v jednotlivých regionech Španělska s výší HDP daných regionů. K tomuto účelu by však bylo zapotřebí sestavit pro Českou republiku

i Německo časové křivky vývoje HDP pro každý regionu zvlášť, a to počínaje rokem, kdy se generace zkoumané v nejstarším výzkumu, tj. v roce 1990, nacházely ve formativním období svého vývoje. To se ukázalo jako příliš objemný úkol nad rámec této diplomové práce. Proto vliv rozvoje regionu zahrnut není.

Aby bylo možné s proměnnými pracovat a porovnávat data z různých datových souborů mezi sebou, bylo nejprve nutné rekódovat proměnné na kompatibilní kategorie:

1. Pro proměnnou *pohlaví* je přijato kódování 1 = muž, 2 = žena, pro souhrnné modely I, II a III je použito kódování 0 = žena, 1 = muž.
2. Z proměnné *rok narození* jsou vytvořeny tři věkové kategorie: 1 = 18–29, 2 = 30–49, 3 = 50 a více. Členění je přijaté od Rabušice (2000) a Řehákové (2001).

Dále byl rok 1990 zvolen jako referenční a věk respondentů v pozdějších zkoumaných letech je upraven podle toho, kolik jim bylo v roce 1990. Důvodem bylo to, že podle Ingleharta se v dospělosti hodnotová orientace nemění. Pokud bychom to neučinili, tak bychom těm, kteří byli v roce 1990 postmaterialisty v nejmladší věkové kategorii, predikovali menší pravděpodobnost být postmaterialisty v roce 2008, protože by se nacházeli již ve střední věkové kategorii. Tím určujícím pro postmaterialismus dle Ingleharta není věk sám o sobě (lidé si podle teorie zachovávají hodnoty stabilní), ale podmínky v době dětství, které jsou spoluurčené rokem narození.

3. Proměnná *vzdělání* je překódována do kategorií: 1 = žádné nebo primární vzdělání, 2 = sekundární vzdělání, 3 = terciární vzdělání. Problém nastal pouze u souboru EVS 1990, kde nebylo uvedeno nejvyšší dosažené vzdělání, ale věk ukončení vzdělávání. Tato proměnná je (po blízkém prozkoumání dat i systémů vzdělávání v obou zemích) rekódována jako 1 = do 14 let, 2 = 15–20 let, 3 = 21 a více.
4. *Velikost obce* je členěna na kategorie: 1 = do 2000 obyvatel, 2 = 2001–100 000 obyvatel, 3 = nad 100 000 obyvatel. U šetření ISSP bylo explicitně uvedeno, že se jedná o obec, kde respondent žije. U dat EVS se jednalo o obec, kde bylo prováděno interview. Kvůli možnosti srovnávání bylo nutné učinit předpoklad, že obec, kde se provádělo interview, je zároveň obcí, kde respondent žije.
5. Největší obtíže při rekódování nastaly u proměnné *příjem*. V původních datových souborech jsou kategorie pro příjem pokaždé jiné a v jiné měně.

Navíc se pro jednotlivé roky a země v průběhu zkoumaných dvou dekád silně proměnila kupní síla dané měny a míra inflace. Německo navíc vyměnilo měnu samotnou. V rámci původních kategorií, které byly dostatečně úzké, jsou místo intervalů nejprve použity střední hodnoty pro každý jednotlivý interval. Poté bylo provedeno několik paralelních postupů:

- a. Pro každý datový soubor byly vytvořeny 20% kvantily, kvartily a mediány. Data však nebylo možné rozdělit na rovnoměrné 20% kvantily, ani kvartily. Proto nebyla jiná možnost než použít pouze nejhrubší rozdělení pomocí mediánu na dvě poloviny, tedy vyšší a nižší příjmovou skupinu (Hendl, 2009).
- b. Příjmové kategorie byly sloučeny tak, aby každá kategorie obsahovala minimálně 50 pozorování (jinak by docházelo k nadměrnému zkreslování výsledků) a posléze použity jako kategoriální, ordinální proměnná (Hendl, 2009; Procházka, 1999).
- c. Příjmové kategorie byly sloučeny tak, aby každá kategorie obsahovala minimálně 50 pozorování. Hodnota příjmu byla vydělena 1000, aby model byl citlivější (v opačném případě byly koeficienty příjmu ve všech modelech 0). Takto upravené hodnoty byly použity jako spojité, ordinální proměnná.

Následně byly všechny proměnné spojeny do jednoho datového souboru, což jednak usnadnilo práci, jednak umožnilo provádět analýzy jak pro jednotlivé roky a země, tak na závěr pro celý spojený soubor dohromady.

Data byla nejprve zkoumána pomocí popisné statistiky. Použity byly především skládané sloupcové grafy, které graficky vhodně znázorňovaly relativní rozdíly napříč zeměmi i roky. Poté byly vytvořeny frekvenční tabulky pro každou zkoumanou proměnnou. A posléze byly vytvořeny pro každou sociodemografickou charakteristiku a Inglehartův index kontingenční tabulky a zjištěny hodnoty Chí-kvadrátu a Cramerova V. Cramerovo V ukazuje sílu vztahů proměnných (Hendl, 2009). Vzhledem k množství datových souborů nebylo možné uvést všechny výstupy přímo do textu. Tabulky níže proto ukazují nejdůležitější hodnoty a v příloze se nacházejí kontingenční tabulky zachycující vztah proměnných a Inglehartova indexu.

Dalším krokem byla binární logistická regrese, která posloužila k vytváření modelů (Hendl, 2009; Borooah, 2001). Za tímto účelem by se jistě dal použít i ordinální logit,

který je informačně bohatší. Ale vzhledem k tomu, že diplomová práce se soustřeďuje pouze na zkoumání postmaterialistů, tak těmto potřebám plně vyhovuje funkce binárního logitu. Pro účely této regrese bylo nutné Inglehartův index rekódovat na binární proměnnou, kde 0 jsou materialisté a smíšení a 1 jsou postmaterialisté.

Nejprve byly vytvořeny modely pro každý jednotlivý datový soubor. Tyto modely byly navíc vytvářeny ve třech mutacích podle toho, jakým způsobem byla použita proměnná *příjem*. Pro jednodušší orientaci je zavedeno označení modelů pomocí písmen A, B a C. „Model A“ je takový model, kde byla proměnná *příjem* použita coby medián; „model B“ je takový model, kde proměnná *příjem* byla použita coby kategoriální proměnná; a pro „model C“ byl *příjem* použit coby spojitá proměnná. Takto tedy vzniklo celkem 45 modelů pro jednotlivé datové soubory. V kapitole Výsledky jsou uvedené modely A s náležitým popisem. Modely B a C jsou pouze v příloze (vysvětlení je rovněž v kapitole Výsledky). V tabulce jsou kromě koeficientů jednotlivých proměnných uvedeny počty pozorování celkem a platných pozorování, hodnota -2Log Likelihood (níže), hodnoty dvou pseudo R^2 a počet stupňů volnosti. Cox & Snell R^2 a Nagelkerke R^2 jsou statistické údaje, které udávají, jaké procento variability dat je daným modelem vysvětleno. Hodnoty Nagelkerke R^2 jsou pokaždé o trochu vyšší, protože výpočet této hodnoty je upraven tak, aby maximum bylo 1. Maximum pro Cox & Snell R^2 je méně (http://www.ats.ucla.edu/stat/mult_pkg/faq/general/psuedo_rsquareds.htm, citováno 3. 4. 2011. 21:50).

Dále byly za účelem zkoumání rozdílů mezi jednotlivými zeměmi a roky vytvořeny tři souhrnné modely, které zachycují data ze všech datových souborů. Tyto modely jsou označeny jako modely M1, M2 a M3. Ve všech těchto souhrnných modelech je *příjem* použit coby medián (zdůvodnění níže).

Tyto tři modely se liší tím, zda předpokládají stejný sklon regresní přímky (tedy stejnou závislost mezi zkoumanými proměnnými) nebo stejný počátek regresní přímky. Model M1 předpokládá, že jak sklon, tak počátek regresní přímky je pro všechny datové soubory stejný. Model M2 předpokládá, že sklon regresních přímek je stejný, ale počátek může být pokaždé jiný. Model M3 předpokládá, že jak sklon, tak počátky přímek mohou být různé (Hendl, 2009; Procházka, 1999; Borooah, 2001).

Z těchto modelů je použita hodnota -2Log Likelihood k tomu, abychom pomocí

Likelihood ratio testu (testu poměru věrohodnosti) porovnali, jak dobře odpovídají tyto tři modely datům. Likelihood je hodnota udávající věrohodnost dat v daném modelu. Modely s menší hodnotou udávají věrnější modely, naopak čím vyšší hodnota, tím je predikce horší. Výše hodnoty závisí na stupních volnosti a počtu použitých pozorování. Výsledkem testu je zlomek, který udává, kolikrát data odpovídají jednomu modelu více oproti druhému (Borooah, 2001).

Model M3 je nejvíce flexibilní model, a proto v testu vystupuje v roli základního modelu. Pro modely M1 a M2 jsou učiněna určitá omezení, a proto se jedná o modely vnořené (Hendl, 2009). Pomocí p-value nebo kritické hodnoty je v závěru posuzováno zamítnutí nebo ponechání v platnosti základního nebo vnořeného modelu. Tento závěrečný test umožnil odpovědět na 2. a 3. hypotézu (Borooah, 2001).

4. Výsledky

4.1. Zastoupení postmaterialistů

Ač účelem práce bylo zkoumat charakteristiky postmaterialistů a ne to, zda do jaké míry v těchto dvou dekadách k hodnotové změně dochází, nejprve jsou pro představu uvedeny podíly hodnotových typů pro jednotlivé roky a země.

Tab. č. 3: Zastoupení hodnotových typů

	1990			1993			1999			2000			2008		
	M	Sm.	PM	M	Sm.	PM	M	Sm.	PM	M	Sm.	PM	M	Sm.	PM
ČR	32	62	6	32	59	9	25	65	10	33	58	10	30	60	10
ZN	14	57	29	24	56	21	28	55	18	14	59	28	15	62	24
VN	15	65	20	28	63	9	33	55	12	22	61	18	24	63	14

Pozn.: v %, zaokrouhlo na celá čísla, podíly postmaterialistů jsou zvýrazněné.

Vysvětlivky: ZN – západní část Německa, VN – východní část Německa, M – materialisté, Sm – smíšení, PM – postmaterialisté.

Z tabulky je zřejmé, že zastoupení hodnotových typů je poměrně nestabilní. Může to být dáno buď nekonzistencí teorie a/nebo výběrovou chybou v jednom z výzkumů, pravděpodobně EVS 99 nebo ISSP 2000.

Pro česká data vidíme v 90. letech nárůst podílu postmaterialistů (6 % – 9 % – 10 %) a v jedenadvacátém století jejich stagnaci (10 % – 10 %). Vysvětlení pomocí Inglehartovy socializační teze se v tomto případě zdá nepravděpodobné. Jedná se spíše o krátkodobou reakci na porevoluční změny, kdy lidem začaly být společně s rozvíjejícím se kapitalismem, větší svobodou a bezpečím bližší postmaterialistické hodnoty.

V západním Německu bylo počátkem 90. let více postmaterialistů než materialistů. To plně odpovídá Inglehartově teorii. Během následujícího desetiletí se podíl postmaterialistů dočasně snížil a v roce 2008 opět vystoupal na podobnou úroveň jako v roce 1990, a to 28 %. Krátkodobý výkyv je v souladu s Inglehartovou hypotézou nedostatku, kterou ve svých výzkumech nejvíce ilustroval na vlivu inflace. V tomto případě se nabízí vysvětlení poklesu postmaterialistů prostřednictvím sjednocení země, kdy méně rozvinutá východní část znamenala pro západní Německo ekonomickou zátěž, a mohla tak vést k dočasnému snížení kvality života. Toto vysvětlení nabízí i Abramson s Inglehartem (Abramson, Inglehart 1995). Zarážející ovšem je, že zatímco podle dat EVS bylo ještě v roce 1999 postmaterialistů 18 %, tak v následujícím roce podle dat ISSP jich bylo o deset

procentních bodů více a počet materialistů se snížil na polovinu. Je možné, že se jedná o chybu v datech nebo o chybný výběr vzorku.

Zatímco tedy v Čechách vidíme narůstající a posléze stagnující vývoj a v původní západní části Německa dočasný výkyv (obojí ve shodě s teorií), vývoj ve východní části Německa je vysvětlitelný pouze obtížně. Zajímavý je již počáteční velmi vysoký podíl postmaterialistů (20 %), který je výrazně vyšší než v tehdejší Československu, ač obě země patřily k východnímu bloku. Během dalších tří let nastal prudký pokles, způsobený zřejmě rovněž sjednocením země provázený rozpadem (sice omezených, ale přesto) jistot. Další vývoj kolísá mezi 12 a 18 procenty a není patrný žádný vývojový trend.

4.2. Významnost a síla vztahů

V této části je testována síla a signifikantnost vztahů mezi závislou proměnnou (Inglehartův index) a jednotlivými nezávislými proměnnými (sociodemografické charakteristiky). Výsledky shrnuje následující tabulka, slovní popis následuje dále.

Tab. č. 2:

Významnost a síla vztahů pro jednotlivé proměnné a Inglehartův index

	1990			1993			1999			2000			2008		
	ČR	ZN	VN	ČR	ZN	VN	ČR	ZN	VN	ČR	ZN	VN	ČR	ZN	VN
POHLAVÍ															
Chí-kvadrát	17,684	12,906	3,139	7,475	0,862	0,567	9,940	2,185	2,267	7,546	1,618	7,646	9,733	16,604	6,132
Cramerovo V	0,094	0,080	0,049	0,088	0,030	0,023	0,074	0,047	0,048	0,081	0,043	0,125	0,076	0,126	0,081
Sig.	0,000	0,002	0,208	0,024	0,650	0,753	0,007	0,335	0,322	0,023	0,445	0,022	0,008	0,000	0,047
VĚK															
Chí-kvadrát	66,514	153,180	108,932	46,7504	75,463	41,003	19,212	52,803	23,609	47,881	22,491	20,374	44,503	19,283	20,821
Cramerovo V	0,128	0,195	0,205	0,156	0,201	0,140	0,073	0,163	0,110	0,145	0,112	0,145	0,116	0,097	0,105
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000
VZDĚLÁNÍ															
Chí-kvadrát	19,721	110,649	95,060	19,3149	46,358	37,715	80,375	41,527	25,878	26,340	26,780	15,077	19,294	26,759	18,974
Cramerovo V	0,070	0,167	0,192	0,100	0,158	0,134	0,148	0,146	0,117	0,107	0,123	0,125	0,076	0,113	0,100
Sig.	0,001	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,005	0,001	0,000	0,001
VEL.OBCE															
Chí-kvadrát	10,078	17,928	8,077	5,90061	21,861	15,794	19,452	4,089	42,530	23,150	0,870	7,750	9,401	4,774	9,864
Cramerovo V	0,050	0,067	0,056	0,055	0,108	0,087	0,073	0,045	0,148	0,101	0,022	0,089	0,053	0,048	0,072
Sig.	0,039	0,001	0,089	0,207	0,000	0,003	0,001	0,394	0,000	0,000	0,929	0,101	0,052	0,311	0,043
PŘÍJEM(medián)															
Chí-kvadrát	17,879	15,400	37,288	15,995	1,024	11,554	27,773	5,823	0,607	15,043	5,941	3,577	20,399	2,422	0,880
Cramerovo V	0,096	0,091	0,170	0,139	0,045	0,139	0,130	0,087	0,028	0,148	0,093	0,097	0,122	0,052	0,032
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,599	0,003	0,000	0,054	0,738	0,001	0,051	0,167	0,000	0,298	0,644

pozn. Sig. při p=0,05

Vztah mezi indexem a pohlavím je signifikantní v 9 z 15 případů. Pro roky, kdy je vztah signifikantní, se Cramerovo V pohybuje v rozmezí 0,074–0,126. Vztah je tedy slabý (Hendl, 2009), ale tento výsledek není překvapivý. Inglehart říká, že pohlaví není dobrým predikátorem hodnotového typu. Za povšimnutí ovšem stojí, že vztah je vždy signifikantní pro česká data, což by mohlo ukazovat na větší genderové rozdíly v České republice oproti Německu. Uvidíme, jakým způsobem se vztah projeví později v modelech.

Vztah mezi indexem a věkem je dle očekávání ve všech případech signifikantní. Cramerovo V se pohybuje mezi 0,073–0,205, což znamená slabý vztah až středně silný vztah. Tento výsledek se může jevit mírně překvapivý, když podle teorie je věk hlavním determinantem postmaterialismu, daly by se očekávat hodnoty vyšší.

Vztah mezi indexem a vzděláním je opět ve všech případech signifikantní. Cramerovo V se pohybuje mezi 0,070–0,192. To opět indikuje slabý vztah. V souladu s Inglehartovou teorií je vliv vzdělání o něco menší než vliv věku a zároveň tento výsledek vyvrací tvrzení některých kritiků (např. Duch; Taylor, 1993), podle kterých je vliv věku signifikantní jenom díky většímu vlivu vzdělání.

Vztah mezi indexem a velikostí obce je signifikantní v 8 z 15 případů. Pro daných osm datových souborů se Cramerovo V pohybuje mezi 0,050–0,148. To je velmi slabý vztah.

Vztah mezi indexem a příjmem (50% n-til) je signifikantní v 8 z 15 případů. Cramerovo V je v signifikantních případech mezi 0,091–0,170. Zajímavé je, že vztah je opět signifikantní pro všechna česká data.¹⁴

4.3. Modely A

Binární logistická regrese udává pomocí koeficientů proměnných, o kolik se zvýší pravděpodobnost zkoumané proměnné, pokud se nezávislá proměnná změní o jednotku (při ostatních proměnných konstantních) (Borooah, 2001). Jednu z kategorií je vždy potřeba zvolit jako němou, která v modelu vystupuje s koeficientem nula. Druhá kategorie, eventuálně i další, se pak k této němé vztahují jako k referenční (tamtéž).

---

¹⁴ Sílu vztahu a významnost pro index a příjem jako kategoriální a jako spojitá proměnná nebylo možné testovat takto jednoduše, protože je příjem pro jednotlivé datové soubory v různých měnách.

Jako němá kategorie byla v tomto případě zvolena vždy ta poslední; tedy u proměnné pohlaví je to kategorie žena, u proměnné věk skupina nad 50 let, u proměnné vzdělání vysokoškolsky vzdělaní, u proměnné velikost obce jsou to obce nad 100 000 obyvatel, u proměnné příjem kategorie s příjmem vyšším, než je medián.

Modely, které vznikly za pomoci binární logistické regrese, jsou slabé (hodnoty Cox & Snell a Nagelkerke pseudo R^2 se pohybují mezi 0,012 a 0,109). Znamená to, že sociodemografické charakteristiky samy o sobě vysvětlují jen malou část variability závislé proměnné. Samy o sobě nejsou dobrými prediktory, ale přesto je zajímavé je zkoumat. Tento model je použitelný proto, že jeho cílem nebylo zkoumat postmaterialismus jako takový, ale testovat stanovené hypotézy (tedy zjistit, jaké mají postmaterialisté sociodemografické charakteristiky). Druhým důvodem pro nízkou sílu modelu je to, že v modelu je zahrnuto více parametrů. Model penalizuje počet parametrů, protože bohatší model má horší empirický fit (Booroah, 2001). Velikost konstanty, pokud je statisticky významná, ukazuje na to, že významná variabilita závislé proměnné je vysvětlena konstantou, a ne sociodemografickými charakteristikami. S tím souvisí i to, že konstanta obvykle není signifikantní ve chvíli, kdy je vysvětlující síla modelu větší (Hendl, 2009).

Tab. č. 5: Modely A, data pro ČR

	1990		1993		1999		2000		2008	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
pohlaví	0,312		0,203		0,293		0,396		0,464	*
věk (1)	0,713	*	1,468	*	0,287		1,661	*	0,709	*
věk (2)	0,541	*	0,834	*	-0,040		1,034		0,438	
vzdělání (1)	-0,414		-0,152		-0,888	*	-0,524		0,102	
vzdělání (2)	-0,180		0,081		-0,664	*	-0,597		-0,566	*
vel.obce (1)	-0,053		-0,156		-0,359		-1,534	*	0,058	
vel.obce (2)	-0,471	*	0,177		-0,555	*	-0,630	*	-0,174	
příjem	-0,196		-0,205		-0,361		0,048		-0,332	
konstanta	-2,808	*	-3,238	*	-1,399	*	-2,684	*	-2,139	*
N validní	2016		841		1717		737		1412	
N celkem	2109		1005		1908		1244		1821	
-2 Log.	846,95 1		501,314		1054,438		366,585		915,444	
C&S R²	0,012		0,032		0,024		0,046		0,022	
Nag. R²	0,033		0,068		0,050		0,109		0,046	
df	8		8		8		8		8	

Pozn.: N validní = počet celkem platných pozorování, N celkem = počet pozorování pro daný soubor celkem, -2 Log Likelihood = -2*testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, C&S R² a Nag. R² = ukazatelé síly modelu, Df = degrees of freedom/stupně volnosti (počet současně pozorovaných nezávislých veličin).

Nejlépe popisuje data model pro rok 2000, jehož pseudo R² je nejvyšší. Druhý nejlepší model je za rok 1993 a nejslabší je model za rok 1990.

Model ukázal v rámci ČR proměnnou pohlaví jako signifikantní pouze v roce 2008. Směr koeficientu je však u této proměnné pro všechny roky stejný (kladný) a hodnoty jsou podobné. Kladný koeficient říká, že pravděpodobnost být postmaterialistou je vyšší pro muže než pro ženy. Nesignifikance v některých letech může být dána velikostí vzorku nebo malým vlivem nezávislé proměnné.

Výše a směr koeficientů proměnné věk ukazují shodně pro všechny roky, že zástupci nejmladší kategorie (tj. 18 – 29 let) mají největší pravděpodobnost být postmaterialističtí a naopak zástupci věkové kategorie 50 let a více ji mají nejmenší. To je zcela v souladu s teorií. Koeficienty jsou signifikantní pro roky 1990 a 1993,

pro 2000 a 2008 jen z části a pro rok 1999 signifikantní nejsou. Nesignifikance některých koeficientů může být dána malým vzorkem nebo malým vlivem nezávislé proměnné. V případě, že koeficient není významný, je třeba sledovat, jestli ukazuje správným směrem. Pro modely A pro česká data vidíme, že koeficienty prvních kategorií jsou pokaždé vyšší než koeficienty druhých kategorií proměnné věk. Výsledky jsou tedy konzistentní, ale z výše popsaných důvodů může koeficient být nevýznamně odlišný od nuly.

S výjimkou posledního zkoumaného roku ukazují všechny koeficienty proměnné vzdělání, že ze tří stanovených vzdělanostních kategorií mají lidé se základním nebo žádným vzděláním nejmenší pravděpodobnost být postmaterialističtí (koeficient je nejvzdálenější od nuly, která představuje kategorii vysokoškolsky vzdělaných). Jako signifikantní se však ukázaly pouze koeficienty v roce 1999 a částečně v roce 2008. Koeficienty navíc nemají všechny stejný směr, ale dva z nich jsou mírně nad nulou. Výsledky tak odpovídají teorii v tom, že nejméně vzdělaní lidé jsou nejméně postmaterialističtí, ale již nepotvrzují, že nejvíce vzdělaní budou postmaterialističtí nejvíce.

Koeficient velikosti obce je signifikantní pro obě kategorie pro rok 2000 a v druhé kategorii pro roky 1990 a 1999. Kromě let 2008 (první kategorie) a 1993 (druhá kategorie) mají koeficienty stejný směr, a to záporný. Není však stabilně jeden koeficient větší než ten druhý. Záporné znaménko u koeficientů tak říká, že lidé žijící ve velkých městech budou častěji postmaterialističtí než všichni ostatní. Žádný další závěr však vyčíst nemůžeme.

Koeficienty proměnné příjem mají buď záporný směr nebo kolísají okolo nuly. Nejsou však v žádném případě signifikantní. To, že model nezachytil vliv příjmu, může být dáno tím, jakým způsobem byla proměnná použita. V dalších kapitolách jsou proto popsány výsledky pro proměnnou příjem ještě v dalších dvou variantách.

Konstanta je signifikantní ve všech případech. Což znamená, že logit pravděpodobnosti, že jedinec, který je ve všech sociodemografických vlastnostech charakterizován němými proměnnými, je významně odlišný od nuly. K tomu, aby model vysvětloval větší část variability dat, by tak bylo zapotřebí začlenit další proměnné (Borooah, 2001). Inglehartova teorie napovídá, že by to měly být indikátory udávající podmínky jedincova dětství. Taková sekundární data v tomto

rozsahu nebyla dostupná.

Závěrem je o modelech A pro Českou republiku možné říci, že nejsilněji byl zachycen vliv věku a nejslaběji vliv příjmu. Obé je plně v souladu s teorií.

Tab. č. 6: Modely A, data pro západní část Německa

	1990		1993		1999		2000		2008	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
pohlaví	-0,058		0,000		0,047		0,101		0,473	*
věk (1)	1,012	*	1,272	*	0,859	*	1,096	*	0,575	*
věk (2)	0,757	*	0,307		0,868	*	1,105	*	0,392	
vzdělání (1)	-1,269	*	-1,754	*	-0,742		-0,480		-1,419	*
vzdělání (2)	-0,960	*	-1,535	*	-1,015	*	-0,988	*	-0,756	*
vel.obce (1)	-0,206		-0,249		0,405		0,423		-0,008	
vel.obce (2)	-0,044		-0,321		-0,221		0,032		0,423	
příjem	-0,101		0,198		-0,142		-0,026		-0,045	
konstanta	-0,499	*	-0,496		-1,261	*	-1,055	*	-1,597	*
N validní	1908		545		772		740		898	
N celkem	2101		1014		1036		974		1071	
-2 Log.	2106,859		497,808		643,027		817,716		926,319	
C&S R ²	0,074		0,079		0,039		0,065		0,039	
Nag. R ²	0,106		0,125		0,067		0,094		0,060	
df	8		8		8		8		8	

Pozn.: N validní = počet celkem platných pozorování, N celkem = počet pozorování pro daný soubor celkem, -2 Log. = -2*testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, C&S R² a Nag. R² = ukazatelé síly modelu, Df = degrees of freedom/stupně volnosti.

Pro západní část Německa má největší vysvětlující sílu model pro rok 1993 (má nejvyšší pseudo R²) a poté model pro rok 1990, pro který jsou zároveň signifikantní koeficienty pro dvě nejdůležitější proměnné, věk a vzdělání, a současně konstanta. Nejslabší je model pro poslední zkoumaný rok.

Koeficienty pohlaví kolísají pro první čtyři roky okolo nuly. Pro poslední rok je koeficient nejvyšší a zároveň jako jediný signifikantní. Jeho kladná hodnota potvrzuje hypotézu o tom, že častěji jsou postmaterialisty muži.

Koeficienty věku jsou kromě první kategorie let 1993 a 2008 všechny signifikantní. V prvních dvou letech je mezi oběma věkovými kategoriemi jasný rozdíl, pro roky 1999 a 2000 jsou však koeficienty téměř vyrovnané. Přesto hodnoty jasně říkají, že nejméně pravděpodobně budou postmaterialisty lidé starší 50 let.

U koeficientů proměnné vzdělání bychom očekávali poměr opačný. Koeficient pro nejnižší vzdělání by měl být menší (více záporný), než koeficient druhé kategorie, aby tak v souladu s teorií udával větší pravděpodobnost být postmaterialistou pro středoškolsky vzdělané oproti nejméně vzdělaným. Zároveň by oba koeficienty měly být záporné, aby ukazovaly, že nejpravděpodobněji budou postmaterialisty vysokoškoláci. Poslední teze platí, vzájemný poměr velikosti koeficientů ale jen částečně. V letech 1999 a 2000 je koeficient pro druhou kategorii nižší, než pro první. Vyšší koeficienty pro tyto dva roky jsou však zároveň jediné, které pro proměnnou vzdělání nejsou statisticky významné.

Koeficienty velikosti obce nejsou signifikantní a nevykazují žádný jasný trend. Podle hypotézy by první koeficient musel být nižší, než druhý, ale zároveň záporný. Takový případ se nevyskytl ani jeden. Výsledky tak korespondují s hodnotami Cramerova V , kdy vztah pro západoněmecká data byl nejslabší. Stejně tak koeficienty příjmu nejsou statisticky významné ani neukazují stejným směrem. Vliv příjmu v této podobě se tak nepotvrdil ani pro západní Německo.

Konstanta je statisticky významná pro všechny roky kromě roku 1993. To odpovídá tomu, že pro rok 1993 je vysvětlující síla modelu největší. Naopak nejslabší model existuje pro poslední zkoumaný rok, kdy je zároveň konstanta nejvzdálenější od nuly. I pro západní Německo tak platí závěr, že model není schopen vysvětlit část variability dat. Závěrem je ještě možné shrnout, že pro modely A a západoněmecká data se jasně potvrzuje vliv věku a vzdělání a naopak nepotvrzuje vůbec vliv velikosti obce a příjmu.

Tab. č. 7: Modely A, data pro východní část Německa

	1990		1993		1999		2000		2008	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
pohlaví	-0,158		-0,005		0,192		0,026		0,485	*
věk (1)	0,918	*	1,327	*	1,290	*	1,478	*	0,551	
věk (2)	0,777	*	0,731		0,830	*	1,099	*	0,561	
vzdělání (1)	-0,398		-1,185		-0,510		0,105		-1,204	
vzdělání (2)	-0,042		-0,862	*	-0,936	*	-0,332		-0,643	*
vel. obce (1)	-0,329		-0,755	*	-0,222		-0,858		-0,236	
vel. obce (2)	-0,269		-0,824	*	-0,336		-0,638	*	-0,200	
příjem	-0,008		-0,074		0,360		-0,077		0,268	
konstanta	-1,391	*	-1,539	*	-2,425	*	-1,731	*	-2,143	*
N validní	1323		615		752		413		897	
N celkem	1336		1092		1000		527		1004	
-2 Log	1355,167		376,593		436,244		362,761		661,839	
C&S R²	0,044		0,047		0,033		0,060		0,019	
Nag. R²	0,066		0,098		0,071		0,099		0,036	
df	8		8		8		8		8	

Pozn.: N validní = počet celkem platných pozorování, N celkem = počet pozorování pro daný soubor celkem, -2 Log. = -2*testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, C&S R² a Nag. R² = ukazatelé síly modelu, Df = degrees of freedom/stupně volnosti.

Schopnost vysvětlit největší variabilitu má z těchto modelů ten pro rok 2000, jehož pseudo R² je nejvyšší. Na druhém místě je model pro rok 1993. Nejhorší je naopak model za rok 2008. Pořadí síly modelů je téměř identické pro obě části Německa, ale rozdílné od České republiky.

Vliv pohlaví není signifikantní s výjimkou posledního datového souboru. Zajímavé je, že právě pro tento rok je koeficient nejvyšší. Zatímco tedy pro poslední rok model ukazuje poměrně výraznou vyšší pravděpodobnost být postmaterialistou coby muž, pro předchozí dva roky kolísá koeficient okolo nuly a pro první dva roky je dokonce negativní, hovořící tak naopak ve prospěch žen. Hodnoty jsou navíc velice obdobné jako pro západní část Německa, ale opět rozdílné od České republiky, kde se genderové rozdíly zdají být větší. Můžeme jen spekulovat, čím je to způsobeno. Vzhledem ke srovnání s původní západní a východní částí Německa, ale víme, že vlivem socialismu to pravděpodobně není.

U věku jsou všechny koeficienty pro první kategorii vyšší než pro kategorii druhou s výjimkou posledního roku, kdy se výše koeficientů vyrovnává. Tento rok je také jediný, kdy není signifikantní koeficient ani jedné ze dvou kategorií. Vztah nejmladší generace a postmaterialismu se tak opět potvrzuje.

Koeficient vzdělání je téměř vždy negativní. Podle teorie by však koeficient první kategorie měl být nižší než druhé kategorie. Pro roky 1999 a 2000 je tomu naopak, koeficienty ale nejsou statisticky významné. Pro roky a kategorie, kdy jsou koeficienty statisticky významné, se potvrzuje hypotéza o vyšším zastoupení postmaterialistů mezi více vzdělanými. A také se i pro tento model potvrzuje, že věk má na postmaterialismus vyšší vliv než vzdělání – v souladu s teorií.

Koeficienty velikosti obce jsou ve všech případech negativní, pouze ve dvou ale signifikantní. Poměr velikosti koeficientů obou kategorií je kolísavý, nelze tedy vyčíst žádný jednoznačný vztah. Koeficienty říkají jen to, že lidé z velkých měst budou postmaterialisty pravděpodobněji než všichni ostatní. Ale mezi první a druhou kategorií rozlišení není. Ohledně velikosti obce se znovu vynořují rozdíly mezi zeměmi. V západním Německu se vztah nepotvrdil vůbec, ve východní části Německa a v České republice částečně. Mezi bývalými zeměmi východního bloku tak velikost obce hraje částečně vliv.

Koeficienty příjmu jsou nevýznamné a kolísající. Vliv příjmu v případech, kdy byl příjem použit coby medián, se tedy nepotvrdil ani pro jedno zkoumané území. Konstanta je signifikantní ve všech případech, což je rys shodný pro všechny modely A. Ve všech zemích existují další proměnné, které ovlivňují postmaterialistické zacílení hodnot než je těchto pět základních zkoumaných proměnných.

V rámci zkoumaných proměnných potvrzují východoněmecká data nejsilnější vztah pro věk (tedy rok narození) a zcela nepotvrzují vliv příjmu.

4.4. Modely B a C

Vzhledem k tomu, že u proměnné příjem bylo více možností, jak s ní v modelech zacházet, a že se pro mediánový příjem vztah nepotvrdil, nabízelo se vytvořit stejných patnáct modelů, jejichž výsledky jsou uvedené v tabulkách výše, ještě v dalších dvou modifikacích. Modely B obsahovaly proměnnou příjem coby kategoriální ordinální proměnnou, modely C obsahovaly proměnnou příjem coby

spojitou ordinální proměnnou. Popis modelů přímo do textu uveden není, protože vzájemná odlišnost modelů A, B a C je malá. Výstupy tak lze nalézt v přílohách. Velikost a signifikance koeficientů jednotlivých proměnných je velice podobná nebo téměř shodná s hodnotami v modelech typu A. Modely B a C byly vytvořeny, abychom zjistili, zda nebudou tyto modely schopny lépe zachytit vliv proměnné příjem. To se však nestalo. V modelech A není příjem signifikantní ani pro jeden datový soubor. V modelech B se signifikantní koeficient objevuje 6x, ale pokaždé pro jinou kategorii příjmu a pro jiný datový soubor. V modelech C je koeficient příjmu statisticky významný ze všech patnáct modelů pouze pro data za ČR roku 1999. Na základě všech těchto modelů je možné konstatovat, že příjem vliv na postmaterialismus nemá. Což je výsledek bezesporu zajímavý. Výsledky se tak ve sporu ohledně vlivu současného příjmu (např. Duch; Taylor, 1993) a vlivu existenčních podmínek z formativních let (Inglehart) přiklání na stranu Ingleharta.

4.5. Souhrnné modely

V souhrnných modelech je proměnná *příjem* použita pouze jako dvoukategorální proměnná, určená mediánem. S ostatními variantami proměnné příjem se vzhledem k různým měnám a jejich rozdílné kupní síle pracuje v souhrnných modelech velmi obtížně. Vzhledem k tomu, že se ale ani v jenom z modelů A, B a C příjem neukazuje jako významný prediktor, je irelevantní, která varianta proměnné bude figurovat v souhrnném modelu.

Jak již bylo řečeno v metodologické kapitole, souhrnný model je zpracován ve třech podobách. Důvodem jsou rozdílné předpoklady a restriktce, které je nutné učinit pro každý model. Model M1 předpokládá, že jak sklon (podoba vztahu), tak počátek regresní přímky (míra pravděpodobnosti) je pro všechny datové soubory stejný. Model proto obsahuje všech pět nezávislých (základních) proměnných rekódovaných na hodnoty 0 a 1, Inglehartův index a jednu společnou konstantu. Model M2 předpokládá, že sklon regresních přímek je stejný, ale počátek může být pokaždé jiný. Proto obsahuje model navíc 15 konstant, jednu pro každý datový soubor. Konstanty jsou značené jako I (intercept nebo-li konstanta) s příslušnou zemí a rokem (např.: I_VN99). Model M3 předpokládá, že jak sklon, tak počátky přímek mohou být různé. Kromě pěti základních vysvětlujících proměnných a Inglehartova indexu tak model obsahuje konstanty pro každý jednotlivý datový soubor (stejně jako model M2) a dále ještě základní proměnné v interakcích. Proměnná v interakci vznikne vynásobením každé základní proměnné (resp. každé její kategorie) jednotlivou konstantou. Vznikne tak 75

nových proměnných (např. věk – kategorie 1 vynásobíme konstantou pro západní Německo a rok 1993, vznikne nová proměnná „věk ds4 (4. datový soubor z 15) k1(kategorie 1)“. Model tak umožní zachytit rozdílné vlivy proměnných pro země a roky.

Formální zápis modelů je tento:

$$\text{model M1: } \text{logit}(\mathbf{y}_i) = \mu + \gamma \mathbf{x}_i + \varepsilon_i$$

$$\text{model M2: } \text{logit}(\mathbf{y}_i) = \mu + \gamma \mathbf{x}_i + \alpha_j + \varepsilon_i$$

$$\text{model M3: } \text{logit}(\mathbf{y}_i) = \mu + \gamma \mathbf{x}_i + \alpha_j + \beta_j \mathbf{x}_i + \varepsilon_i \text{ (Borooah, 2001).}$$

kde y a x jsou závislá a nezávislé proměnné (tedy Inglehartův index a základní proměnné), i indexuje jedince, j indexuje datové soubory (např. východní Německo roku 1999), μ je konstanta stejná pro celý soubor, α je konstanta specifická pro jednotlivé datové soubory, γ je regresní koeficient pro celý soubor, β je regresní koeficient specifický pro jednotlivé datové soubory, ε jsou reziduální chyby. Přičemž jsou stanoveny následující omezení: $\alpha_1=0$ a $\beta_1=0$. Tím říkáme to, že první datový soubor, tzn. data pro Českou republiku a rok 1990, je referenční.

Pozn.: normální písmena označují jedno číslo (skalár), tučná písmena označují vektor nebo matici (Hendl, 2009; Borooah, 2001)

Tab. č. 8: Model M1, souhrnný model pro všechny datové soubory

M1		
	Beta	Sig.
pohlaví	0,161	*
věk (1)	0,840	*
věk (2)	0,593	*
vzdělání (1)	-0,840	*
vzdělání (2)	-0,574	*
vel.obce (1)	-0,506	*
vel.obce (2)	-0,225	*
příjem	-0,042	
konstanta	-1,595	*
N validní	15586	
N celkem	19242	
-2 Log.	12756,613	
C&S R ²	0,029	
Nag. R ²	0,050	
df	8	

Pozn.: N validní = počet celkem platných pozorování, N celkem = počet pozorování pro daný soubor celkem, -2 Log. = -2*testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, C&S R² a Nag. R² = ukazatelé síly modelu, Df = degrees of freedom/stupně volnosti.

Z této tabulky vyplývá, že při dostatečně velkém vzorku jsou signifikantní všechny proměnné s výjimkou příjmu. Koeficient pro pohlaví je kladný a říká, že mírně častěji jsou postmaterialisty muži (v souladu s hypotézou). Inglehart, pokud přiznává vliv pohlaví, tak to zdůvodňuje tím, že na ženách leží větší míra závazků a zodpovědnosti za potomky a rodinu, a proto jsou ženy častěji materialistické (Inglehart, 1977). S vyrovnáváním genderových rozdílů, tak možná můžeme do budoucna čekat více postmaterialistek i mezi ženami.

Koeficienty věku jsou oba pozitivní a přibližně dvounásobná hodnota koeficientu první věkové kategorie napovídá, že postmaterialisty najdeme nejčastěji v nejmladší věkové kohortě a nejméně často v té nejstarší, zcela v souladu s předpoklady. U vzdělání jsou v souladu s teorií oba koeficienty záporné a taktéž v souladu s teorií je koeficient středního vzdělání oproti nízkému / žádnému vzdělání menší (blíže nule a tím blíže k vysokoškolskému vzdělání). Lidé s nízkým vzděláním tak budou postmaterialisty méně často než lidé se středním vzděláním a ti zase méně často než lidé s vysokoškolským vzděláním.

Koeficienty proměnné velikost města jsou oba negativní a potvrzují hypotézu o tom, že lidé z malých obcí (do 2000 obyvatel) mají nejmenší pravděpodobnost být postmaterialisty a lidé ze středně velkých měst mají tuto šanci menší než obyvatelé měst o více než 100 tis. obyvatel. Tyto výsledky jsou částečně v rozporu s tím, co nám ukázaly jednotlivé modely A. Musíme však právě mít na paměti, že tento model obsahuje data za všechny země dohromady a předpokládá pro ně stejný vztah. Souhrnný model, který bude rozdílem mezi zeměmi naopak umožňovat projevit se, bude následovat dále.

Koeficient příjmu není signifikantní a vzhledem k jeho velikosti (-0,042) ani není divu, rozdíl od nuly je minimální. Opět se tedy potvrdil stejný závěr jako pro jednotlivé modely, a to že současný příjem jedince nemá signifikantní vliv na jeho hodnotovou orientaci materialista – postmaterialista.

Ještě stojí za doplnění, že konstanta je opět signifikantní. A celý model, i přesto, že všechny koeficienty s výjimkou příjmu jsou statisticky významné, je slabý. To společně potvrzuje již výše nastíněnou myšlenku, že sociodemografické charakteristiky samy o sobě nejsou dostatečně dobrým prediktorem hodnotové orientace. Inglehart sám často operuje s tím, která sociodemografická charakteristika je lepším či horším prediktorem. Již však neuvádí, jaká je síla takto konstruovaných modelů. Tento model ukazuje, že takto sice můžeme zkoumat, kdo jsou postmaterialisté, ale abychom obsáhli celou šíři predikátorů, je zapotřebí operovat ještě s dalšími proměnnými než jsou základní sociodemografické charakteristiky. Takovými predikátory mohou být např. konkrétní životní zkušenosti a zážitky, individuální postoje a názory ad. To jsou však již jen spekulace nad rámeček tohoto výzkumu.

Tab. č. 9: Model M2, souhrnný model pro všechny datové soubory

M2		
	Beta	Sig.
pohlaví	0,144	*
věk (1)	0,965	*
věk (2)	0,689	*
vzdělání (1)	-0,827	*
vzdělání (2)	-0,648	*
vel.obce (1)	-0,232	*
vel.obce (2)	-0,206	*
příjem	-0,066	
I_ZN90	1,886	*
I_VN90	1,564	*
I_CZ93	0,499	*
I_ZN93	1,359	*
I_VN93	0,613	*
I_CZ99	0,461	*
I_ZN99	1,036	*
I_VN99	0,408	*
I_CZ00	0,214	
I_ZN00	1,742	*
I_VN00	1,239	*
I_CZ08	0,468	*
I_ZN08	1,333	*
I_VN08	0,611	*
konstanta	-2,654	*
N validní	15586	
N celkem	19242	
-2 Log.	12027,361	
C&S R ²	0,073	
Nag. R ²	0,128	
df	22	

Pozn.: N validní = počet celkem platných pozorování, N celkem = počet pozorování pro daný soubor celkem, -2 Log. = -2*testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, C&S R² a Nag. R² = ukazatelé síly modelu, Df = degrees of freedom/stupně volnosti.

Model M2, který předpokládá, že vztah mezi zkoumanými proměnnými je stejný, ale konstanta může být pokaždé jiná, nabízí velice podobné koeficienty proměnných jako model M1. Koeficienty všech proměnných s výjimkou příjmu jsou statisticky významné. Ze specifických konstant se signifikance neukázala pouze pro česká data a rok 2000.

Pohlaví má kladný koeficient říkající, že mírně větší pravděpodobnost být postmaterialistou je u mužů. Koeficienty věku potvrzují teorii: nejmladší věková kohorta bude nejpravděpodobněji postmaterialistická a nejstarší nejméně pravděpodobně. U vzdělání je závislost opačná, a tedy v taktéž v souladu s teorií; lidé s nejvyšším vzděláním budou nejčastěji postmaterialisty.

Rozdíly mezi koeficienty pro velikost obce jsou mezi první a druhou kategorií minimální. Tudíž zde není zaznamenán rozdíl mezi lidmi z obce do a nad 2 tisíce obyvatel. Oba koeficienty však shodně říkají, že nejčastěji budou postmaterialisty lidé z velkých měst. Tento výsledek se nám projevoval již v jednotlivých modelech A, kdy často nebylo možné vyčíst jasný trend v rozdílnosti vlivu obcí do a nad 2 tisíce obyvatel, ale vliv velkých měst se ukazoval zřetelněji. Koeficient příjmu signifikantní není.

Model M2 zahrnuje i konstanty pro každý jednotlivý datový soubor. Pomocí těchto „konstant pro jednotlivé soubory“ je možné testovat právě odlišnost výše pravděpodobnosti při dané úrovni nezávislých proměnných (např. závislost mezi vzděláním a postmaterialismem je stejná v ČR i v Německu, tj. čím vyšší vzdělání, tím vyšší pravděpodobnost být postmaterialistou. Rozdíl však může být v míře; například při středním vzdělání může být v České republice postmaterialistů jen polovina oproti Německu). A právě tuto odlišnost model M2 potvrdil. Konstanty jsou s výjimkou konstanty pro data za Českou republiku v roce 2000 statisticky významné. Všechny koeficienty jsou relativní vůči referenční konstantě pro ČR a rok 1990. Oproti tomuto roku jsou všechny koeficienty kladné, přičemž koeficienty pro česká data jsou nejmenší a pro západní Německo nejvyšší. Podobnost koeficientů v jednotlivých zemích a naopak rozdílnost mezi těmito zeměmi ukazuje na „vnitřní“ stabilitu charakteristik v dané zemi a naopak na rozdílnost vůči jiné zemi. Tento výsledek odpovídá i procentuálnímu zastoupení postmaterialistů v jednotlivých zemích a letech znázorněný na v tabulce č. 3. Nejvyšší specifické konstanty pro západní Německo současně potvrzují i hypotézu o tom, že škála charakteristik západoněmeckých postmaterialistů je širší.

Tab. č. 10: Model M3, souhrnný model pro všechny datové soubory

zákl. proměnné	Beta	Sig.	ZN 90	Beta	Sig.	VN 90	Beta	Sig.	ČR 93	Beta	Sig.	ZN 93	Beta	Sig.
pohlavi01	0,312		pohlavids2	-0,370		pohlavids3	-0,470		pohlavids4	-0,109		pohlavids5	-0,311	
vekk1	0,713	*	vekds2k1	0,299		vekds3k1	0,205		vekds4k1	0,755		vekds5k1	0,559	
vekk2	0,541	*	vekds2k2	0,216		vekds3k2	0,236		vekds4k2	0,293		vekds5k2	-0,234	
vzdelanik1	-0,414		vzdelanids2k1	-0,855	*	vzdelanids3k1	0,016		vzdelanids4k1	0,262		vzdelanids5k1	-1,340	
vzdelanik2	-0,180		vzdelanids2k2	-0,780	*	vzdelanids3k2	0,138		vzdelanids4k2	0,261		vzdelanids5k2	-1,355	*
vel.mestak1	-0,053		vel.mestads2k1	-0,153		vel.mestads3k1	-0,276		vel.mestads4k1	-0,104		vel.mestads5k1	-0,196	
vel.mestak2	-0,471	*	vel.mestads2k2	0,427		vel.mestads3k2	0,202		vel.mestads4k2	0,647		vel.mestads5k2	0,150	
prijem01	-0,196		prijem_ds2	0,095		prijem_ds3	0,188		prijem_ds4	-0,009		prijem_ds5	0,394	
konstanta	-2,808	*	I_ZN90	2,309	*	I_VN90	1,417	*	I_CZ93	-0,430		I_ZN93	2,312	*
VN 93	Beta	Sig.	ČR 99	Beta	Sig.	ZN 99	Beta	Sig.	VN 99	Beta	Sig.	ČR 00	Beta	Sig.
pohlavids6	-0,317		pohlavids7	-0,019		pohlavids8	-0,264		pohlavids9	-0,119		pohlavids10	0,084	
vekds6k1	0,614		vekds7k1	-0,427		vekds8k1	0,146		vekds9k1	0,577		vekds10k1	0,948	
vekds6k2	0,190		vekds7k2	-0,581		vekds8k2	0,327		vekds9k2	0,289		vekds10k2	0,493	
vzdelanids6k1	-0,770		vzdelanids7k1	-0,474		vzdelanids8k1	-0,328		vzdelanids9k1	-0,096		vzdelanids10k1	-0,110	
vzdelanids6k2	-0,682		vzdelanids7k2	-0,483		vzdelanids8k2	-0,835		vzdelanids9k2	-0,756		vzdelanids10k2	-0,417	
vel.mestads6k1	-0,702		vel.mestads7k1	-0,307		vel.mestads8k1	0,457		vel.mestads9k1	-0,169		vel.mestads10k1	-1,481	*
vel.mestads6k2	-0,354		vel.mestads7k2	-0,084		vel.mestads8k2	0,250		vel.mestads9k2	0,135		vel.mestads10k2	-0,159	
prijem_ds6	0,122		prijem_ds7	-0,165		prijem_ds8	0,054		prijem_ds9	0,555		prijem_ds10	0,244	
I_VN93	1,269	*	I_CZ99	1,409	*	I_ZN99	1,547	*	I_VN99	0,383		I_CZ00	0,124	

Pokračování tabulky č. 10

ZN 00	Beta	Sig.	VN 00	Beta	Sig.	ČR 08	Beta	Sig.	ZN 08	Beta	Sig.	VN 08	Beta	Sig.
pohlavids11	-0,211		pohlavids12	-0,286		pohlavids13	0,153		pohlavids14	0,162		pohlavids15	0,173	
vekds11k1	0,383		vekds12k1	0,765		vekds13k1	-0,005		vekds14k1	-0,138		vekds15k1	-0,162	
vekds11k2	0,564		vekds12k2	0,558		vekds13k2	-0,103		vekds14k2	-0,149		vekds15k2	0,021	
vzdelanids11k1	-0,066		vzdelanids12k1	0,520		vzdelanids13k1	0,516		vzdelanids14k1	-1,004		vzdelanids15k1	-0,790	
vzdelanids11k2	-0,808	*	vzdelanids12k2	-0,152		vzdelanids13k2	-0,386		vzdelanids14k2	-0,576		vzdelanids15k2	-0,463	
vel.mestads11k1	0,476		vel.mestads12k1	-0,805		vel.mestads13k1	0,111		vel.mestads14k1	0,045		vel.mestads15k1	-0,183	
vel.mestads11k2	0,502		vel.mestads12k2	-0,167		vel.mestads13k2	0,297		vel.mestads14k2	0,894	*	vel.mestads15k2	0,271	
prijem_ds11	0,170		prijem_ds12	0,118		prijem_ds13	-0,137		prijem_ds14	0,151		prijem_ds15	0,464	
I_ZN00	1,753	*	I_VN00	1,077		I_CZ08	0,669		I_ZN08	1,211	*	I_VN08	0,665	
N validní	15586													
N celkem	19242													
-2 Log.	11869,066													
C&S R ²	0,083													
Nag. R ²	0,144													
df	134													

pozn.: Sig. = signifikance při p=0,05, ds = datový soubor, I = intercept/konstanta pro daný datový soubor, N validní = počet celkem platných pozorování, N celkem = počet pozorování pro daný soubor celkem, -2 Log. = -2*testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, C&S R² a Nag. R² = ukazatelé síly modelu, Df = degrees of freedom/stupně volnosti.

Interpretace tohoto modelu je vzhledem k počtu koeficientů značně složitá. Abychom zjistili koeficient pro určitou proměnnou a danou zemi a rok, musíme sečíst koeficient základní proměnné a koeficient proměnné v interakci. Pro referenční datový soubor, tj. data pro Českou republiku a rok 1990, platí konstanty uvedené pro základní proměnné (tedy první sloupec) (Booroah, 2009). Tím se dostáváme zpátky k modelům A pro jednotlivé země. Tím, že model M3 zachycuje vlivy pro jednotlivé země a roky zvlášť, tak hodnoty jeho koeficientů přesně odpovídají hodnotám v modelech A.

Pro koeficienty za referenční rok 1990 a Českou republiku jsou shodné i výsledky testů signifikance. Signifikance ostatních koeficientů je pak složena ze signifikance referenčního roku (základních proměnných) a signifikance daného datového souboru. Koeficienty pro západoněmecká data roku 1990 vykazují sice v modelu M3 signifikanci pouze pro obě kategorie vzdělání a specifickou konstantu, společně se signifikancí základních proměnných však dojdeme k tomu, co uvádí model A pro tento rok a zemi (tab. č. 6). Rozložení vlivů mezi dvěma faktory, které složitější model M3 oproti jiným dokáže zachytit, samozřejmě v některých případech způsobí, že koeficienty signifikantní nejsou, i když v jednotlivých modelech A nebo souhrnných modelech M1 a M2 byly. Specifické konstanty pro jednotlivé datové soubory jsou v modelu M3 statisticky významné v osmi případech. Současně je signifikantní a poměrně veliká i společná konstanta. To společně s hodnotami R^2 (které jsou 0,083 a 0,144) opět ukazuje na to, že relativně velká část variability dat není modelem vysvětlena. Konstanty „ukrývají“ vlivy jiných faktorů, které nejsou v modelu explicitně podchyceny. Čímž se znovu potvrzuje výše nastíněný pohled, že pro plné vysvětlení postmaterialismu by bylo zapotřebí ještě jiných nezávislých proměnných, než jsou základní sociodemografické proměnné.

Nicméně zajímavé je i porovnání mezi zeměmi. Když budeme sledovat hodnoty specifických konstant, dojdeme k závěru, že pro západoněmecká data je konstanta opakovaně nejvyšší a také pokaždé signifikantní. To jednak potvrzuje závěr učiněný již na základě modelu M2, že segment postmaterialistů ve společnosti západního Německa je širší, jednak ukazuje, že právě v západním Německu je vliv jiných než v naší analýze zachycených proměnných nejvyšší. Specifické konstanty pro východní Německo jsou středně vysoké a pro Českou republiku jsou nejnižší. Nízké konstanty pro Českou republiku jsou celkem logické, když máme na paměti, že hodnoty všech koeficientů jsou relativní vůči datům za ČR a rok 1990. Zároveň tyto rozdíly potvrzují odlišnosti mezi zeměmi. A opět odkazují na poměrné zastoupení

postmaterialistů v jednotlivých zemích, jak je zachycuje počáteční tabulka č. 3.

Na první pohled se může zdát, že model M3 je horší než modely M1 a M2. Je to však dáno jen jeho flexibilitou a schopností zachytit více vlivů. Flexibilita znamená, že činíme méně předpokladů o velikostech konstanty a regresních koeficientů (Borooah, 2001). Tři souhrnné modely M1, M2 a M3 především produkují vstupní hodnoty pro test poměru věrohodnosti. Model M3 je důležitý pro porovnání toho, jestli zvyšování flexibility modelu má, nebo nemá smysl.

4.6. Test poměru věrohodnosti

Kvalitu alternativního oproti základnímu (nulovému) modelu je možné zjistit pomocí testu poměru věrohodnosti. Potřebná testová statistika D se počítá pomocí následujícího vzorce:

$$D = -2(\ln(\text{likelihood pro nulový model}) - \ln(\text{likelihood pro alternativní model}))$$

(Borooah, 2001).

Hodnota ln likelihood je získána tak, že se hodnota -2log likelihood z předchozích modelů vydělí -2. Poté se hodnoty pouze odečtou. Stejně tak se odečtou i stupně volnosti pro dva porovnávané modely.

Testová statistika má chí-kvadrát rozdělení s m-n stupni volnosti, kde n je počet vzájemně nezávislých náhodných veličin s binárním rozdělením a udává hustotu pravděpodobnosti, m je momentová vytvářející funkce (Hendl, 2009).

Tab. č. 11: Hodnoty -2Log Likelihood pro modely M1, M2 a M3

	-2log.likelihood	df	Sig.
M1	12756,613	8	0,000
M2	12027,361	22	0,000
M3	11869,066	134	0,000

Tab. č. 12: Test poměru věrohodnosti pro modely M1, M2 a M3

	D	df _a - df _b	Sig.
M1/M2	729,252	-14	0,000
M2/M3	158,295	-112	0,003
M1/M3	887,547	-126	0,000

Pozn.: D = testová statistika testu poměru věrohodnostních funkcí, df = stupně volnosti, df_a - df_b = rozdíl stupňů volnosti pro porovnávané modely, sig. = signifikance.

První tabulka rekapituluje hodnoty $-2\log$ likelihood z modelů M1, M2 a M3. Druhá tabulka uvádí hodnoty spočtené testové statistiky D, rozdílu stupňů volnosti a signifikanci. Hodnota D je pro modely M1/M2 729,252 při osmi stupních volnosti, pro modely M2/M3 je D 158,295 při 112 stupních volnosti a pro modely M1/M3 je 887,547 při 126 stupních volnosti.

Hodnota D je signifikantní pro všechny tři případy. Proto z této tabulky vyplývá, že model M3, tedy nejsložitější model, je významně lepší než model M2 i než model M1. Vzhledem k násobně vyššímu počtu parametrů, se tento výsledek dal i očekávat. Model M3 je flexibilnější, má o řád vyšší počet stupňů volnosti, a proto lépe odpovídá datům. Zároveň je ale důležité i to, že model M2 je statisticky lepší než model M1.

Může to být dáno tím, že za modelem je více ovlivňujících faktorů a ve složitějším modelu je každý podchycen zvlášť. U jednoduchého modelu vidíme např. vztah mezi postmaterialismem a věkovou kohortou, ale nevidíme, zda není tento vztah zprostředkován třetí proměnnou. Model M3 podchycuje každý z faktorů – základní proměnné, specifické konstanty a interakce mezi základními proměnnými a specifickými konstantami – zvlášť. Tato flexibilita se posléze projeví v tom, že mezi velkým množstvím koeficientů je jen relativně málo signifikantních.

Jak bylo popsáno výše, model M3 odkazuje zpátky k modelům A pro jednotlivé datové soubory. Z toho vyplývá, že mezi sociodemografickými charakteristikami postmaterialistů z Čech a Německa jsou rozdíly. Model M2 poukázal na rozdíly mezi mírou pravděpodobnosti, kdy při např. určitém vzdělání je v Německu vyšší pravděpodobnost být postmaterialistou než v Čechách. Model M3, a tudíž i modely A, ukazují, že ne ve všech zemích je podoba vztahů mezi nezávislými proměnnými a Inglehartovým indexem stejná.

Modely pro jednotlivé datové soubory obsahovaly pokaždé jen několik signifikantních koeficientů. Stejně tak model M3, který zachycoval každý faktor zvlášť, měl jen několik významných koeficientů. Naproti tomu u souhrnných modelů M1 a M2 byly všechny koeficienty s výjimkou příjmu signifikantní. Tento velký rozdíl je možné přičíst velikosti datového souboru (tzn. množství pozorování).

Čím vyšší je totiž velikost souboru, tím přesnější jsou odhady koeficientů. Zároveň je o to menší směrodatná chyba a větší pravděpodobnost, že koeficient bude signifikantní, tedy významně odlišný od nuly (Hendl, 2009). Jak bylo v rámci teoretické části vícekrát zmíněno či naznačeno, Inglehartova teorie byla úspěšně

testována s využitím velkých vzorků, čímž právě (mimo jiné) bylo dosaženo očekávaných výsledků signifikance zkoumaných nezávislých proměnných. Jednotlivé datové soubory pro tento výzkum čítají od 413 (platných pozorování) do 2016, kdežto souhrnný datový soubor čítá 15 586 (platných pozorování). V literatuře byly často popsány výsledky výzkumů, v nichž byly Inglehartovy hypotézy zkoumány na příliš malém vzorku a nepotvrdily se (např. Trump, 1991). Celosvětové Inglehartovy výsledky jsou však impozantní a velice stabilní. Tento fakt může zpětně ospravedlnit vyvozování některých tvrzení a částečných závěrů i z koeficientů, které nebyly v modelech signifikantní, ale svou hodnotou nebo směrem podporovaly ostatní, signifikantní koeficienty. Na tento problém, tedy jisté přílišné jednoduchosti a hrubosti Inglehartova indikátoru při zkoumání menších celků upozornil již Prudký a kol. (2009). Jedním dechem však dodává, že *„Vzhledem k mnohaletým ověřováním tohoto postupu se zdá, že námitka o zjednodušeném indikování ztrácí na síle zvláště při globálních pohledech.“* (Prudký a kol., 2009: 82).

IV. ZÁVĚR

Tato diplomová práce si kladla za úkol prozkoumat, jaké jsou sociodemografické charakteristiky nositelů postmaterialistických hodnot. Dále bylo jejím cílem zjistit, jestli jsou tyto charakteristiky stále v čase a zda jsou specifické pro Českou republiku.

V rámci provedené rešerše byla v první části této práce představena celá řada výzkumů, které rozvíjely Inglehartovu teorii *Tiché revoluce* a postmaterialistických hodnot a byly představeny výsledky studií, které empiricky dokládají platnost Inglehartovy teorie. Současně však byla představena i kritika samotných základů této teorie i jejích dílčích částí či předpokladů. U teorie tak velkého, přímo celosvětového, rozsahu tomu ale asi ani nemůže být jinak.

Inglehartova teorie se opírá o dvě základní teze: hypotézu socializace a hypotézu nedostatku. Podle první hypotézy si lidé ponechávají hodnotové orientace, které získali v průběhu svého dětství. Druhá hypotéza se týká toho, čemu člověk přikládá váhu. Podle Ingleharta mají lidé tendenci dávat prioritu tomu, čeho mají nedostatek. Na těchto dvou základních stavebních kamenech Inglehart staví teorii, podle které poválečné generace, které žijí v bezpečí a ekonomické prosperitě, mají jiné hodnoty, než předchozí věkové kohorty.

Kritika, které je Inglehartova teorie vystavena, se týká zejména dvou výše uvedených základních předpokladů teorie hodnotové změny a dále použitého indikátoru postmaterialismu.

Kritiku, která se týká nestability hodnot v průběhu života jedince, vyvrací Inglehart pomocí časových řad, které potvrzují, že poměr postmaterialistů zůstává v čase pro danou generaci obdobný. Vliv věkové kohorty na postmaterialismus dokazuje Inglehart i při kontrole dalších proměnných. Na spor ohledně míry vlivu ekonomických podmínek v době dětství respondenta a jeho současných podmínek odpovídá Inglehart další řadou výzkumů. Zkoumání vlivu podmínek ve formativním období však značně komplikuje fakt, že blahobyt jedince v průběhu jeho dětství lze zpětně zachytit buď pouze makroekonomicky, nebo nepřímo, prostřednictvím charakteristik vzdělání a zaměstnání rodičů. Dle Inglehartových analýz je socioekonomický status rodičů v době dětství respondenta významnějším prediktorem než současný socioekonomický status respondentův.

Ospravedlnění podoby Inglehartova indikátoru je do velké míry učiněno zadost již jeho celosvětovou rozšířeností trvajícím po čtyři desetiletí. Konstrukce indikátoru je

bezpochyby velmi jednoduchá a jeho obsah i zaměření se mohou jevit jako problematické. Ovšem pro velké vzorky dat na úrovni celých států se osvědčuje a jeho výsledky jsou velice stabilní.

Jaké jsou závěry empirické části? V analýzách figurovalo pět nezávislých, vysvětlujících proměnných a jedna závislá – Inglehartův index postmaterialismu. Sociodemografické charakteristiky nositelů postmaterialistických hodnot byly v této práci zkoumány napříč třemi zeměmi – Českou republikou a původní západní a východní částí Německa – a v rozmezí téměř dvaceti let, s využitím patnácti datových souborů z let 1990 - 2008. Za pomoci třídění prvního a druhého stupně a zejména aplikací binární logistické regrese se podařilo dospět k výsledkům, které umožnily odpovědět na stanovené výzkumné otázky a hypotézy.

Jaké jsou tedy sociálnědemografické charakteristiky nositelů postmaterialistických hodnot v České republice? První hypotéza postulovala častější postmateriální orientaci u mužů, u mladších a vzdělanějších lidí, u lidí žijících ve velkých městech a těch, kteří mají vyšší příjem. Hypotéza se potvrdila částečně. Nejvýznamnějšími a nejstabilnějšími faktory vůči postmaterialismu se ukázaly být proměnná věk (resp. věková kohorta) a vzdělání. Statistický vztah mezi vyšší věku a indexem postmaterialismu odpovídal teorii: zástupci mladších generací jsou častěji postmaterialisty, zatímco starší generace relativně méně často. Pro vzdělání platí úměra opačná. Tedy lidé s nejvyšším vzděláním mají největší pravděpodobnost být postmaterialisty, lidé s nejnižším nebo žádným vzděláním mají tuto pravděpodobnost nejnižší. V některých případech (pro některé roky a země) se tento vztah ukázal jako nesignifikantní, v několika případech měly koeficienty dokonce opačný, byť nesignifikantní, směr. Tyto odchylky jsou pravděpodobně způsobeny výběrovou chybou.

Závěry ohledně věku a vzdělání jsou v souladu s Inglehartovou teorií a zároveň i velkou částí jeho kritiků. Rozdíl je v tom, které z těchto dvou proměnných dává kdo prioritu. Podle Ingleharta je klíčovým faktorem věk, resp. rok narození, který odkazuje na specifickou zkušenost v dětství. Vzdělání podle něj hraje také významný vliv, ale menší než věk. U Inglehartových kritiků je tomu naopak. Postmaterialisty jsou údajně častěji vysokoškoláci, protože liberální a demokratické prostředí podporuje šíření postmaterialistických hodnot (např. Duch; Taylor, 1993). Věk je dle nich tak jen zástupným faktorem za vzdělání, reflektující to, že mladé generace jsou více vzdělané.

Z dalších proměnných je zajímavé sledovat vztah mezi postmaterialismem a pohlavím. Hypotéza predikovala častější postmaterialismus u mužů. Pro rok 2008 se tento vztah potvrzuje pro všechny země a je významný. V ostatních zkoumaných letech není vztah signifikantní. Přesto můžeme vyčíst určité rozdíly ze srovnání mezi zeměmi. Pro roky 1990–2000 je koeficient pohlaví pro Českou republiku vždy kladný (hodnoty 0,203–0,396), čímž hovoří ve prospěch mužů. Oproti tomu v obou částech Německa kolísají koeficienty (kromě roku 2008) okolo nuly. To ukazuje na větší genderové rozdíly v České republice. Podle Ingleharta je vliv pohlaví na postmaterialismus spíše okrajový. Zkoumání toho vztahu není středobodem jeho analýz. Přesto můžeme v jeho knihách nalézt tvrzení, že ženy jsou častěji materialistky a muži o něco častěji postmaterialisty (Inglehart, 1977). Závěry analýz v této práci ohledně pohlaví tak jsou v souladu s Inglehartovou teorií.

Pro vztah velikosti obce, ve které respondent žije, a postmaterialismu nejsou jednoznačné závěry. V západním Německu není vztah signifikantní ani v jednom z datových souborů a z koeficientů není možné vyčíst lineární ani monotónní vztah. Velikost obce tedy v západním Německu vliv nehraje. Koeficienty ve východním Německu jsou signifikantní z méně než poloviny, ale všechny jsou negativní. Poměr mezi první kategorií (obce do 2 tisíc obyvatel) a druhou kategorií (obce do 100 tisíc obyvatel) se mění, takže není možné ukázat na rozdíl v postmaterialismu pro lidi obývající takto velké obce. Ale zápornost všech koeficientů jasně ukazuje na to, že lidé žijící ve městech nad 100 tisíc obyvatel budou postmaterialisty častěji než obyvatelé menších měst a obcí. V České republice je vztah mezi velikostí obce a postmaterialismem nejsilnější, i když opět jsou signifikantní koeficienty jen z menší poloviny. Hypotéze o úměře, kdy lidé z větších měst budou mít větší pravděpodobnost být postmaterialisty, však přesně odpovídají pouze hodnoty pro rok 2000.

Univerzální závěr ohledně vlivu velikosti obce se tedy vyřknout nedá. Jednoznačné je pouze to, že v západním Německu velikost obce vliv na postmaterialismus nemá a ve východním Německu a České republice má vliv částečný – jen v rámci některých zkoumaných let.

Inglehart sám o vlivu velikosti obce na postmaterialismus nemluví. Někteří autoři se ale domnívají, že postmateriální hodnoty se snáze šíří v městském prostředí. Měl by tak existovat pozitivní vztah mezi velikostí obce a postmaterialismem. Tato hypotéza je na základě toho výzkumu zcela popřena pro západoněmecká data a částečně

pro východoněmecká a česká data.

Ohledně vlivu současného příjmu na postmaterialismus je naopak možné udělat jednoznačný závěr. Příjem na postmaterialismus vliv nemá, na což ukazuje výsledek testování vlivu příjmu v 15 různých modelech pro jednotlivé země a různě upravenými indikátory příjmu (medián, ordinální proměnná, spojitá proměnná). Ani v jednom z těchto 45 případů se vliv příjmu nepotvrdil. V rámci souhrnných modelů byla proměnná testována ještě třikrát, tentokrát však již jen coby binární proměnná určená mediánem. Vliv příjmu na postmaterialismus není významný ani v jedné ze zkoumaných zemí ani v jednom roce a ani ve sloučeném vzorku. Z velikosti koeficientů navíc není možné vyčíst lineární ani monotónní vztah. Závěr ohledně příjmu tak sice protičečí některým Inglehartovým kritikům (např. Duch; Taylor, 1993), podle kterých má na postmaterialismu největší vliv právě současná ekonomická situace jedince, ale naopak podporuje Inglehartovu teorii, která říká, že tím rozhodujícím jsou ekonomické podmínky dětství.

A jakým způsobem lze odpovědět na druhou a třetí výzkumnou otázku? Druhé dvě otázky se tázaly po dlouhodobé platnosti charakteristik a po jejich specifičnosti pro Čechy a Češky. Hypotéza stanovovala, že vlastnosti postmaterialistů se v čase nemění. Poslední, třetí hypotéza pak predikovala, že v západním Německu bude škála charakteristik širší, než v původní východní části Německa a v České republice. Druhá hypotéza o stabilitě charakteristik se nepotvrdila. Třetí hypotéza o rozdílech mezi zeměmi naopak ano. K tomuto se podařilo dospět pomocí souhrnných modelů a testu poměru věrohodnosti. Podařilo se ukázat, že model, který předpokládá stejný vliv všech vysvětlujících proměnných pro všechny roky a země, je signifikantně horší než model, který není tolik restriktivní. Porovnávány byly tři souhrnné modely, z nichž první předpokládal, že jak sklon, tak počátek regresní přímky je pro všechny datové soubory stejný. Druhý model předpokládal, že sklon regresních přímek je stejný, ale počátek může být pokaždé jiný. Poslední souhrnný model předpokládal, že jak sklon, tak počátky přímek mohou být různé. Test poměru funkce věrohodnosti ukázal, že třetí model je významně lepší než druhý model a ten je významně lepší než první model.

Model M3 měl na první pohled méně signifikantních koeficientů. To může být dáno tím, že za modelem je více ovlivňujících faktorů a ve složitějším modelu je každý podchycen zvlášť, projeví se jemnější nuance a ty nemusejí být statisticky významné. Zjištění, že více variabilní model odpovídá datům lépe než obecnější model, znamená, že mezi zeměmi a roky existují rozdíly. Model M3 z hlediska svých

parametrů odpovídá modelům A pro jednotlivé datové soubory. O několik odstavců výše již byly rozdíly mezi těmito modely popsány. Z toho plyne závěr – podoba vztahů mezi nezávislými proměnnými a Inglehartovým indexem není vždy stejná. Když se současně podíváme i na výsledky modelu M2, musíme konstatovat, že nejenom podoba vztahu, ale i míra pravděpodobnosti postmaterialismu je pro různé země odlišná. Model M2 poukázal na rozdíly mezi mírou pravděpodobnosti, kdy při např. určitém vzdělání je v Německu vyšší pravděpodobnost být postmaterialistou než v Čechách. Model M3, a tudíž i modely A, ukazují, že ne ve všech zemích je podoba vztahů mezi nezávislými proměnnými a Inglehartovým indexem stejná. Současně model M2 odpovídá na otázku po šíři škály postmaterialistických charakteristik v Čechách a v Německu. V souladu s hypotézou se potvrdilo, že škála vlastností nositelů postmaterialistických hodnot je v západním Německu širší. Model ukázal, že při určité hodnotě nezávislé proměnné je pravděpodobnost být postmaterialistou vyšší v západním Německu. Nejnížší je v České republice a ve východním Německu je přibližně uprostřed. Tyto rozdíly odpovídají Inglehartovým tvrzením, kdy v zemích, které dosáhly vysoké ekonomické úrovně již před delší dobou, je postmaterialistů více (Inglehart, 1977).

K samotné teorii lze říci, že je možné ji dobře použít pro modelování vztahů mezi proměnnými pro jednotlivé země. Inglehartovy předpoklady se buď zcela, nebo téměř potvrzují. Ještě lépe se teorie potvrzuje při velkém, kombinovaném vzorku dat. Problematické ovšem je, že flexibilnější model umí data vysvětlit lépe, což znamená, že vliv sociodemografických charakteristik není napříč zeměmi stejný, a teorie tak v tomto ohledu není univerzální. Vysvětlením je, že existují ještě nějaké další interakce, které model nezachycuje. Zatímco rozdílné specifické konstanty v modelu M2 mohou být způsobeny výběrovou chybou nebo třeba odlišným kulturním pozadím dané země, tak rozdíly, které se objevily mezi koeficienty, jsou zásadní pro teorii jako takovou.

V čem obohacují závěry tohoto výzkumu poznatky o české společnosti? Řeháková (2001) zkoumala demografické charakteristiky Čechů na základě dat z let 1991 a 1999. Její výsledky ukazují na významný vliv vzdělání, věku a věkových kohort, i když vliv vzdělání se ukázal jako mírně významnější. Z dalších charakteristik Řeháková zahrnuje již jen subjektivní sociální zařazení do tříd. Sociální třídy můžeme (volně řečeno) vidět jako jistou obdobu příjmu. Vztah mezi sociálním zařazením a postmaterialismem se u Řehákové nepotvrdil, stejně jako u tohoto výzkumu vliv příjmu. Závěry Řehákové pro 90. léta v ČR tak plně odpovídají

výsledkům této práce: postmaterialismus v 90. letech narůstal a jeho nositeli byli především mladí a vzdělaní. Řeháková zkoumá ještě vliv postmaterialismu na řadu postojů, z nichž postoj k životnímu prostředí je diskutován o několik odstavců níže.

Rabušic zkoumal datové soubory z let 1991, 1993 a 1999. Jeho závěry jsou stejné jako u výzkumu Řehákové pouze s tím rozdílem, že Rabušic ze sociodemografických proměnných zkoumá pouze vliv věku. Výzkum v této diplomové práci tak nově odkrývá vztah postmaterialismu a tří sociodemografických proměnných, které pro českou společnost dosud zkoumány nebyly¹⁵, a to pohlaví, velikosti obce a příjem.

V čem je téma postmaterialistických hodnot významné pro obor sociální ekologie? Jak bylo řečeno hned v úvodu, mezi postmateriální hodnoty neodmyslitelně patří i hodnoty, které mají zcela zásadní význam pro koncept udržitelného rozvoje. Není to jen samotná ochrana životního prostředí, ale i akcentování duševního rozvoje jedince namísto hromadění materiálních statků, důraz na dobré lidské společenství, na aktivní participaci občanů na veřejném životě, neomezování svobody slova a lidských práv. Tyto pojmy můžeme také shrnout pod zastřešující pojem, kterým je kvalita života.

Posun směrem k postmaterialistickým hodnotám může mít i politické konsekvence. Postmaterialisté jsou aktivní v environmentálních, feministických a mírových hnutích a hnutích za lidská práva (Abramson; Inglehart, 1992).

Z analýz Soukupa a Jandové (2001) vyplývá, že postmaterialisté mají lepší povědomí o problémech životního prostředí, více se ekologických problémů obávají a ruku v ruce s tím jsou ochotni pro ochranu životního prostředí něco učinit. Jsou ochotní platit vyšší ceny, vyšší daně a snížit svůj komfort pro ochranu životního prostředí. Postmaterialisté jsou kritičtější k aktivitám české vlády na poli mezinárodní ochrany životního prostředí, častěji podepisují petice a podporují ekologické organizace či jsou sami jejich členy. Asi pětina z nich omezuje své jízdy autem s ohledem na životní prostředí. Naopak třídění odpadu a účast na demonstracích rozdílné od materialistů nejsou (Soukup; Jandová, 2001).

Řeháková (2001) zjišťovala korelaci mezi hodnotovým typem a vztahem k životnímu prostředí za pomoci odpovědí na otázky na ochotu obětovat část svého příjmu na ochranu životního prostředí. Podobně jako u Soukupa a Jandové (2001) i její

---

¹⁵ Podle dostupných informací.

závěry potvrzují, že nejvíce pozitivní vztah k životnímu prostředí mají postmaterialisté, poté smíšené a nejhorší materialisté.

Když se ohlédneme zpět k Inglehartovým základním tezím, tak zásadní vliv na to, jaké hodnoty si člověk interiorizuje, mají podmínky v dětství. Více postmaterialistů, a tím pádem i lidí s větším ohledem na životní prostředí, bychom ve společnosti mohli očekávat při lepších ekonomických podmínkách a větší bezpečnosti. Z analýz v této diplomové práci pak vyplývá, že postmaterialisty jsou častěji především lidé mladších generací a lidé vzdělanější. Rok narození je neměnně daný, ale svou vzdělanostní úroveň má možnost ovlivnit každá společnost, a tak je možná právě tato proměnná tou kruciólní, které je potřeba věnovat zvýšenou pozornost. Nejen, že je třeba dbát na vzdělanost obecně, ale je potřeba cílit i na ekologickou výchovu. Zásadní v tomto ohledu je snažit se lépe porozumět vlivu vzdělávání na hodnotovou orientaci jedince a vlivu hodnot na jedincovo chování.

Říká nám teorie postmaterialismu něco důležitého o dnešní společnosti, eventuálně o vývoji, který můžeme očekávat? Dá se očekávat, že se Česká republika vydá po stopě Německa? S přihlédnutím k závěrům Arzheimera a Kleina se můžeme domnívat, že ano. Ti zkoumali německou společnost v 90. letech a jejich závěry potvrzují, že hodnoty původních východních Němců se přizpůsobují hodnotám jejich západních spoluobčanů. Děje se tak a bude se i nadále dít prostřednictvím generační obměny, ale i změnami hodnot u mladých lidí, jejichž proces tvorby hodnot ještě není plně uzavřen, a také změnami hodnot u lidí vzdělaných, neboť vzdělávací instituce mají velký vliv na společensko-politickou hodnotovou orientaci jedince. Podobný vývoj, i když zřejmě pomalejší, se tedy dá očekávat i u nás a do velké míry se již potvrzuje nejen prostřednictvím tohoto výzkumu. Z hlediska ochrany životního prostředí by to byl vývoj velice žádoucí. Při pohledu k západním sousedům můžeme vidět zřetelný rozdíl v postoji k životnímu prostředí, který lze v současné době asi nejlépe ilustrovat pomocí reakcí čelních představitelů státu, ale i celé společnosti na jadernou krizi v Japonsku. Zatímco Německo je dlouhodobě „zelenou velmocí“ Evropy a vlivem světových událostí se rozhodlo odstavit postupně svých 40 jaderných reaktorů, v České republice zaznívají hlasy o potřebě množství vyráběné jaderné energie zvýšit.

V. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Knižní publikace:

1. Abramson, P. R.; Inglehart, R. 1995. *Value change in global perspective*. Michigan: University of Michigan Press.
2. Arzheimer, K.; Klein, M. 2000. Gesellschaftspolitische Wertorientierungen und Staatszielvorstellungen im Ost-West-Vergleich. IN: *Wirklich ein Volk? Die politischen Orientierungen von Ost- und Westdeutschen im Vergleich*. Opladen: Leske + Budrich.
3. Borooah, V. K. 2001. *Logit and Probit. Ordered and Multinomial Models*. Thousands Oaks: Sage Publications.
4. Bourdieu, P. 2000. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Transl. by Richard Nice. 10. Printing. Cambridge: Harvard University Press.
5. Erikson, E. H. 1994. *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company.
6. Hendl, J. 2009. *Přehled statistických metod. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
7. Inglehart, R. 1977. *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.
8. Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
9. Inglehart, R. 1998. *Modernisierung und Postmodernisierung: Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften* (1st ed.). Campus Verlag.
10. Inglehart, R. 2004. *Human beliefs and values: a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys*. Siglo XXI.
11. Procházka, B. 1999. *Biostatistika pro lékaře. Principy základních metod a jejich interpretace*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
12. Prudký, L. a kol. 2009. *Inventura hodnot. Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České Republiky*. Praha: Academia.
13. Surynek, A.; Komárková, R.; Kašpárková, E. 2001. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press.

Články z odborných časopisů:

1. Abramson, P. R.; Inglehart, R. 1994. Education, Security, and Postmaterialism: A Comment on Duch and Taylor's "Postmaterialism and the Economic Condition". *American Journal of Political Science*, 38(3), 797-814.
2. Arzheimer, K.; Klein, M. 1999. Ranking- und Rating-Verfahren zur Messung von Wertorientierungen, untersucht am Beispiel des Inglehart-Index. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, (51), 550-564.
3. Boeltken, F. 1985. In an environment of insecurity: "Postmaterialism in the European Community", 1970 to 1980". *Comparative Political Studies*, 17(4), 453-484.
4. Brooks, C.; Manza, J. 1994. Do changing values explain the new politics? A critical assessment of the postmaterialist thesis. *The Sociological Quarterly*, 35(4), 541-570.
5. Calista, D. J. 1984. Postmaterialism and Value Convergence. *Comparative Political Studies*, 16(4), 529 -555.
6. Clarke, H. D. 2000. Refutations Affirmed: Conversations concerning the Euro-Barometer values battery. *Political research quarterly*, 53(477), 477-494.
7. Clarke, H. D.; Dutt, N. 1991. Measuring Value Change in Western Industrialized Societies: The Impact of Unemployment. *The American Political Science Review*, 85(3), 905-920.
8. Clarke, H. D.; Dutt, N.; Rapkin, J. 1997. Conversations in Context: The (Mis) Measurement of Value Change in Advanced Industrial Societies. *Political Behavior*, 19(1), 19-39.
9. Côté, J. E.; Levine, C. 1987. A formulation of Erikson's theory of ego identity formation. *Developmental Review*, 7(4), 273-325.
10. Côté, J. E.; Levine, C. G. 1989. An Empirical Test of Erikson's Theory of Ego Identity Formation. *Youth and Society*, 20(4), 388-415.
11. Davis, D. W.; Davenport, C. 1999. Assessing the Validity of the Postmaterialism Index. *The American Political Science Review*, 93(3), 649-664.
12. Deth van, J. W. 1983a. Ranking the ratings: the case of materialist and post-materialist value orientations. Article / Letter to editor, získáno z <http://doc.utwente.nl/61166/>.
13. Deth van, J. W. 1983b. The Persistence of Materialist and Post-Materialist Value Orientations*. *European Journal of Political Research*, 11(1), 63-79.
14. Duch, R. M.; Taylor, M. A. 1993. Postmaterialism and the Economic Condition. *American Journal of Political Science*, 37(3), 747-779.

15. Flanagan, S. C. 1982. Changing Values in Advanced Industrial Societies. *Comparative Political Studies*, 14(4), 403 -444.
16. de Graaf, N. D.; de Graaf, P. M. 1988. Family background, postmaterialism and life style.
17. de Graaf, N. D.; Hageaars, J.; Luijckx, R. 1989. Intragenerational Stability of Postmaterialism in Germany, the Netherlands and the United States. *European Sociological Review*, 5(2), 183-201.
18. Hellevik, O. 1993. Postmaterialism as a dimension of cultural change. *International Journal of Public Opinion Research*, 5(3), 211 -233.
19. Inglehart, R. 1971. The silent revolution in Europe: Intergenerational Change in post-industrial societies. *The american political science review*, 65(4), 991-1017.
20. Inglehart, R. 2008. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31(1), 130-146.
21. Inglehart, R.; Flanagan, S. C. 1987. Value Change in Industrial Societies. *The American Political Science Review*, 81(4), 1289-1319.
22. Klein, M.; Pötschke, M. 2000. Gibt es einen Wertewandel hin zum „reinen“ Postmaterialismus? Eine Zeitreihenanalyse der Wertorientierungen der westdeutschen Bevölkerung zwischen 1970 und 1997. *Zeitschrift für Soziologie*, 29(3), 202-216.
23. Knutsen, O. 1989. The Priorities of Materialist and Post-Materialist Values in the Nordic Countries - a Five-Nation Comparison. *Scandinavian Political Studies*, 12(3), 221-243.
24. Knutsen, O. 1990. Materialist and Postmaterialist Values and Social Structure in the Nordic Countries: A Comparative Study. *Comparative Politics*, 23(1), 85-104.
25. Kyvelidis, I. 2001. Measuring Post-Materialism in Post-Socialist Societies. *SSRN eLibrary*.
26. Moors, G.; Vermunt, J. 2007. Heterogeneity in Post-materialist Value Priorities. Evidence from a Latent Class Discrete Choice Approach. *European Sociological Review*, 23(5), 631 -648.
27. Pfeiffer, M.; Cote, J. E. 1991. Inglehart's silent revolution thesis: an examination of life-cycle effects in the acquisition of postmaterialist values. *Social behaviour and personality*, 19(4), 223-235.
28. Rabušic, L. 2000. Je česká společnost „postmaterialistická“? *Sociologický časopis*, XXXVI, 1, 3-22.
29. Řeháková, B. 2001. Změny hodnot v ČR a Inglehartova hodnotová typologie. *Sociální studia*, 6, 47-71.

30. Soukup, P.; Jandová, N. 2001. Češi a životní prostředí (na okraj jednoho výzkumu). V P. Šauer (Ed.). *Environmentální ekonomie, politika a vnější vztahy České republiky*, 222-233. Litomyšl: Nakladatelství a vydavatelství litomyšlského semináře.
31. Suhonen, P. 1985. Approaches to Value Research and Value Measurement. *Acta Sociologica*, 28(4), 349-358.
32. Taniguchi, M. 2006. A Time Machine: New Evidence of Post-Materialist Value Change. *International Political Science Review*, 27(4), 405 -425.
33. Thome, H. 2001. Mehr Postmaterialismus, mehr Wertsynthese - oder nur mehr Zufall? Kommentar zu Klein/Pötschke: „Gibt es einen Wertewandel hin zum ‚reinen‘ Postmaterialismus?“. *Zeitschrift für Soziologie*, 30(6), 485-488.
34. Trump, T. M. 1991. Value Formation and Postmaterialism: Inglehart's Theory of Value Change Reconsidered. *Comparative Political Studies*, 24(3), 365-390.
35. Welzel, C.; Inglehart, R.; Klingemann, H.-D. 2003. The theory of human development. A cross cultural analysis. *European Journal of Political Research*, 42, 341-379.

Internetové zdroje:

1. European Values Study. www.europeanvaluesstudy.eu, citováno 21. 1. 2011, 10:05.
2. European Values Study. <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/about-evs/>. citováno 21. 1. 2011 11:20.
3. International Social Survey Programme. <http://www.issp.org/page.php?pageId=216>. Citováno 21. 1. 2011 17:32.
4. UCLA. Academic technology services. <http://www.ats.ucla.edu/stat/spss/output/logistic.htm>. Citováno 3. 4. 2011. 21:50.

VI. SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Seznam tabulek

Tab. č. 1: Zastoupení hodnotových typů podle věkových kohort, data za 1970 a 1971.

Tab. č. 2: Popis vzorku.

Tab. č. 3: Zastoupení hodnotových typů.

Tab. č. 4: Významnost a síla vztahů pro jednotlivé proměnné a Inlehartův index.

Tab. č. 5: Modely A, data pro ČR.

Tab. č. 6: Modely A, data pro západní část Německa.

Tab. č. 7: Modely A, data pro východní část Německa.

Tab. č. 8: Model M1, souhrnný model pro všechny datové soubory.

Tab. č. 9: Model M2, souhrnný model pro všechny datové soubory.

Tab. č. 10: Model M3, souhrnný model pro všechny datové soubory.

Tab. č. 11: Hodnoty -2Log Likelihood pro modely M1, M2 a M3.

Tab. č. 12: Test poměru věrohodnosti pro modely M1, M2 a M3.

Seznam grafů

Graf č. 1: Krátkodobý vliv cyklů.

Graf č. 2: Postmaterialistické hodnoty podle ekonomické úrovně španělských regionů.

Graf č. 3: Analýza kohort, procentuální rozdíl postmaterialistů a materialistů v šesti západoevropských státech.

VII. SEZNAM PŘÍLOH

1. Příloha A

- Tab. A1, Zastoupení hodnotových typů podle pohlaví;
- Tab. A2, Zastoupení hodnotových typů podle věkových kohort;
- Tab. A3, Zastoupení hodnotových typů podle vzdělání;
- Tab. A4, Zastoupení hodnotových typů podle velikosti obce;
- Tab. A5, Zastoupení hodnotových typů podle příjmu.

2. Příloha B

- Tab. B1, Modely B, data pro Českou republiku;
- Tab. B2, Modely B, data pro západní Německo;
- Tab. B3, Modely B, data pro východní Německo.

3. Příloha C

- Tab. C1, Modely C, data pro Českou republiku;
- Tab. C2, Modely C, data pro západní Německo;
- Tab. C3, Modely C, data pro východní Německo.

4. Příloha D

- Projekt diplomové práce.